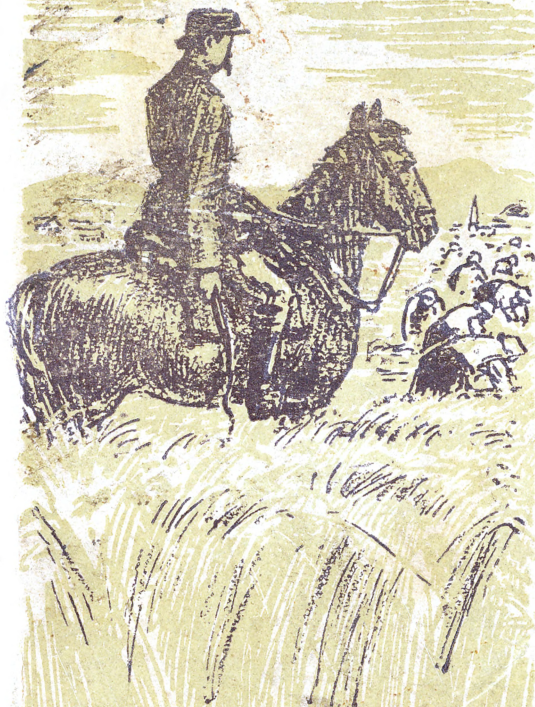

Михайло Яцків

ОПОВІДАННЯ

РАДЯНСЬКИЙ ПИСЬМЕННИК

Михайло Яцків

*Судинському Кравчові, Високоповодському,
Д-ру Володимирові Левочку Мих. Яцків*

ОПОВІДАННЯ *9. XII. 51. 6666*

РАДЯНСЬКИЙ ПИСЬМЕННИК
КИЇВ • 1950

МИХАЙЛО ЯЦКІВ

Михайло Яцків (народився в 1873 р.) належить до західноукраїнських письменників старшого покоління, літературну долю якого визначив невтомний автор «Вічного революціонера»: «Проти рожна перти, проти хвиль пласти». Сучасник великого письменника-демократа Івана Франка, М. Яцків вийшов на літературний шлях на початку 900-х років, виступивши з талановитими реалістичними оповіданнями з життя галицького селянства під обухом цісарської Австро-Угорщини (збірка «В царстві сатани»). В цих оповіданнях чуйний і спостережливий новеліст художньо змалював нестерпне життя і безправність сільських трударів під ярмом цісарської «конституції», їх прагнення до свободи і ненависть до осоружного режиму поміщиків-кровопивців, чиновництва та австро-німецької казарми. Теми для своїх творів письменник брав із самого життя, вони пробуджували в народних масах протест проти своїх поневолювачів. Тому ранні оповідання М. Яцківа західноукраїнські трудящі приймали з вдячністю. Сповнені життєвої правди, ці твори письменника і сьогодні ще не втратили літературної цінності.

Та на другому етапі своєї творчості М. Яцків грубо збочив з вірного шляху. І хоч був у М. Яцківа великий сучасник і попередник Іван Франко, хоч були у нього такі видатні літературні ровесники, як В. Стефа-

ник, Л. Мартович та М. Черемшина, проте він не пішов їхнім шляхом — шляхом критичного реалізму. Піддавшись реакційному впливу «модного» тоді західноєвропейського буржуазного декаденства, М. Яцків написав ряд творів, які були відкинуті народом, як далекі і чужі йому. Вигадані письменником претензійні натур-символічні «студії молотом» відірвали його від дійсності, вибили у нього ґрунт з-під ніг і завели в тупик. І коли після першої імперіалістичної війни і Василь Стефаник, і Марко Черемшина знову дали українській літературі цілий ряд дорогоцінних класичних оповідань і новел, Михайло Яцків не зумів разом з ними вийти на вірний шлях літературної творчості і даремно змарнував свій непересічний літературний талант.

* * *

В цій збірці даємо радянському читачеві вибрані кращі оповідання й новели М. Яцкова. В них письменник з великою силою викриття змальовує страхітливе минуле трудящих селян Галичини під доволітнім ярмом цісарської Австро-Угорщини. Заслуга письменника в тому, що він писав ці оповідання в той час, коли українські буржуазні націоналісти всіляко звеличували й вихваляли кривавий цісарсько-шляхетський «конституційний» режим з його поміщиками, економами, езекуторами, жандармами, з його страхітливими казармами.

Творчість Франка, Стефаника, Мартовича і Черемшини пробуджувала в широких масах трудящих ненависть до всяких поневолювачів і експлуататорів, вона закликала народ до боротьби за своє соціальне і національне визволення. Кращі оповідання М. Яцкова теж присвячені цій благородній меті.

Ми, вільні радянські люди, не можемо сьогодні без обурення читати його оповідання «У наймах», де пись-

менник правдиво змалював гірку долю дівчини, яка поневірялася в наймах у сільського куркуля-кровопивці і рано зійшла в могилу. Але ж у західних областях України таке було в кожному селі ще зовсім недавно, якихось одинадцять років тому. І як же нам радісно від того, що визволені земляки Яцкова остаточно вже ліквідують по селах куркулів, як клас, завершуючи суцільну колективізацію в рідному краю!

Або візьмемо оповідання «Серп». Безмежні панські лани, а на них в поті чола трудяться за шістнадцятий або й двадцятий сніп жниці-невільниці. Хоч існувала в Австро-Угорській імперії конституція — «свинська конституція», як писав про неї Франко, проте ця «конституція» не перешкоджала поміщикам тут же, на лані, привселюдно вибирати для себе кращу дівчину в наложниці. Щоправда, дівчина з оповідання «Серп» відповіла на те панові серпом по горлянці. Але скільки нещасливих покриток пускали кожного року пани по невеселих тоді галицьких шляхах! І знов-таки — як нам радісно сьогодні від того, що на батьківщині Франка і Стефаника немає вже панських ланів, а є тільки веселі колгоспні поля, на яких колишні панські наймички, як от Уляна Баштик, добиваються заможності і достатку, одержують звання Героїв Соціалістичної Праці.

В невеличкій новелі «Шкапа» М. Яцків зумів показати читачеві глибокий трагізм життя поневоленого галицького селянина. Ось сільський злидар допомагає сухоробрій шкапині тягнути тяжкий віз на гору. Обоє вони голодні, обоє ледве витягають цей віз. І коли, вичерпавши всі свої сили, голодна шкапа конає посеред дороги із сльозами в очах, то біднякові теж нічого не залишається, як заплакати над шкапиною, тримаючи віхоть сіна в руках.

Радянська влада відкрила перед дітьми українських робітників і селян тисячі різних шкіл і училищ. Не те

було за панування поміщиків і капіталістів. Діти трудящих не мали можливості вчитися. В оповіданні «Спокуси Мельпомени» М. Яцків показує нам незавидну долю мужицького сина, що прагне стати артистом. Не маючи матеріальних засобів, щоб закінчити гімназію, він з труднощами дістається до мандрівної театральної трупи. Розчарування його велике. Цей театр зовсім не є «храмом мистецтва», як це йому здавалося, а антихудожнім, комерційним підприємством для діла-директора.

На особливу увагу заслуговують оповідання М. Яцкова про моторошне життя українських селян в австрійській казармі. Мусимо відмітити, що в українській літературі ніхто так правдиво не описав осоружну службу галицьких селян у цісарському війську. М. Яцків показав її такою страхітливою, якою вона й була в дійсності.

Недаром українські селяни воліли смерть, ніж одню ненависну «цісарську службу». Недаром народ проклинав її і тікав від рекрутчини в ліси. Просто здригаєшся від обурення, читаючи оповідання Яцкова «В казармі», «Під обухом». Скільки горя, приниження і побоїв терпіли наші селяни в австрійській казармі. Офіцери й каптали вважали їх за худобу, вони на кожному кроці люто знущались над «хлопом» у військовому мундирі. Тим більшим є злочин проти народу українських буржуазних націоналістів, які до самого розвалу Австро-Угорщини служили їй не за страх, а за совість.

Варто іноді пригадати минуле для того, щоб ще більше його ненавидіти. Наш радянський читач, познайомившись з цією книжкою, зітхне з радістю. «Як добре, — скаже він, — що все те нелюдське, ненависне і страхітливе безповоротно кануло у вічність!»

Петро Козланюк.

У НАЙМАХ

I

Літня ніч. Місяць світить так ясно, що можна би мак збирати. Небесний дзвін гомонить глухо у просторі — ледве чуєш його... Тіні садів полягали, як гурт сонячних марев. Квіти і зелень дишають свіжими пахощами. Садові затишки приваблюють, наче молодість. На покосах блищить роса. Павутиння нависло з легенькою мрякою. Навколо села дримає ліс.

Пастушка Олена вже третю ніч спати не може. Лежить на сіні серед току та мріє. Накривається з головою й затуляє вуха, але даремно. Упертий шум у її вухах. Одна думка не дає їй спокою. Досі вона не мала ще своїх чобіток, хоч уже кілька років у наймах неволиться. Газдиня лише дорікає, а справити нічого не хоче. Взимку, як треба гнати худобу до пійла або принести води, дають їй старі, великі чоботи. Вони такі важкі та незграбні. що скільки їх взувала, стільки просила бога, щоб дочекатися літа і подбати за нові. Тепер, улітку, за худобою збирала ягоди і гриби та передавала їх бабусею до міста. Назбирала вже більше чотирьох левів*.

---

* гульденів

Завтра відпуст* у містечку. Вона дасть Дмитруневі шістку, аби пас за неї товар, а сама попроситься у газдині до шевця. Чобітки нові-новісінькі так їй в думку вбилися... Виринають із темного лісу, сповитого димом, і всміхаються, моргають до неї блискучими підківками. Вона лише майне попри хати і стареньку церкву. На цей раз дочекається. І то сама собі їх справить, ніхто не сміє їй випоминати. Як любо носити те, що придбане своєю працею. Думаючи не раз про чобітки, не помічала навіть, як її кололи будяки, як ожинники дряпали руки, як боліла спина від довгого схиляння.

А тепер в її голові думка думку жене, а в кожній — вона в чобітках. Вечорниці... Скрипка щебече, сопілка розважає. Спів лунає, гарячі лиця йдуть крутіжем. Стефан, — о, як за ним дівчата зиркають! — а він шукає Олени та співає весело:

Ой, затну я раз дуба, дубом поколишу,
Бідну собі візьму в танець, а багацьку лишу.
Бідну собі візьму в танець, а багацькій дивно:
Вона її заступила — аби ї не видно.

Небіжка-мати оповідала їй про трьох голубів-віщунів, що знають долю чоловіка... Місяць ховається за ліс, голуби летять, граються в сріблястих хвилях. Вкінці залопотіли крильцями і пропали.

II

Сонце гріє, збіжжя леліє, зелень пестить око. Олена квапиться через гайок. Ліщина зачіпає її, скобоче віткою, сполоханий кіс зафуркотів у кущі,

---

* прдща

ящірка шелеснула листком. Дорогою йдуть та йдуть люди, пастухи гомонять по пасовиськах. Джмелі та бджоли бринять по узліссі. Олена ховається в холодку та виринає на сонці і лишає село в долині.

В містечку повернула до знайомого шевця, дала гроші, він узяв мірку і обіцяв, що за тиждень будуть готові чобітки.

В містечку гамір. Купці повиносили крам і порозкладали на столах та прилавках. Міняться жіночі хустки, перкалі, стьожки та заполоч. Жінки та дівчата тиснуться коло краму, мов бджоли коло квіток. В Олени лишилося ще трохи грошей, але вона, хоч голодна, віддала їх за кусок перкалю в квітки. «Буде спідничка, — подумала. — Волю три дні не їсти, а вбратися. Як я голодна, то ніхто цього не бачить, але як не вбрана, то скажуть: «Он, дивіться, пішла якась ледащиця».

Вступила до церкви. Тиск народу. Вона ледве добилася до вітваря богородиці. Матінка божа була красно прибрана, на шиї мала великі корали, на голові золоту корону, кругом палали свічки, а сама веселилася з маленьким дитям. Обоє так привітно дивилися на дівчину, що вона аж сплакнула. Довго молилася і дякувала матері божій, що допомгла їй витривати в намірі. Як вийшла з церкви, життя в містечку було вже в самім розпалі. З цілої околиці напливав народ. Старі, молоді, діти. Ці йдуть, ті — йдуть, деякі стоять і гуторять.

На вулиці хлопці обкидають один одного камінням.

Коло будки з свічками вчинили двоє міщан сварку за те, що купець продав їм ті самі свічки,

які вони за годину перед цим купили і віднесли були на вівтар.

Пищать дитячі пишалки та говкають погоничі. Дівчата в перкалевих спідницях і хустках, в капелюхах із строкатими китицями, молодики з вимашченими гривами бадьоряться, вимашують паличками, а дівчата показують заодно свої зубки. Там проходжується бундючно панич із більшого міста, тут дячок відклонюється гордо мужикові. Головною вулицею суне процесія серед хмари пилюки. Всі перевтомлені і мокрі від спеки.

Мужики також тут пхаються. «От ідуть люди, та й я йду». Кругом церкви і всередині повно народу. Одні посідали на мураві, інші на лавках під липами або коло липи під мурами.

Перед церквою розложились крамнички з шкаплірами, ментеликами, хрестиками та іконами, книжечками, навіть продають оливу з «чудесної» ікони, що помагає «на біль голови і на згризь у серці».

Далі розставилися у дві лави всілякі каліки та жебраки. Повиставляли гидке каліцтво, пхають його в очі прочанам та горлають охриплими п'яними голосами, як душі в чистилищі. Дві міщанки стоять осторонь й одна шепче до другої:

— Чи видите, Антоньова, он то діти-каліки...

— Ага, а що?

— Та знаєте, то старці самі виколюють їм очі та ломлять руки і ноги, щоб люди мали над ними милосердя.

— О-о-о!

— Бігме.

— Не скрипи, як ворона в псуху, але поділися зі мною, — пробуркотав один жебрак до дру-

гого і штовхнув його під бік, аж той закусив губи.

— Ти, гречкосію! Що мене штовхаєш? Штовхнуло б тебе уві сні. Я з діда-прадіда на проше-ному хлібі, а твій тато бігав за плугом, як пес.

— От, дивись, Антонова. Такого навіть у поган нема. Де ж би публічилися так при народі!

— Ой так, Янова, у поган більша віра, ніж у нас.

Через подвір'я пошкандибав «ксьондз-місіонер». Відсапував важко, благословив вірних, що схилялися до його рук, усміхався та приговорював. Більші громадки пирскали перед ним, як плотиці перед щупаком і давали йому дорогу...

Загриміла проповідь. Людські гріхи розбіглися, як коники перед косою. Слова посипались, як вода з лотоків: одні втікали, як зайці, другі пустились за ними навздогін, як хорти.

Але буйної молодості не спинить ніяка сила. На бічних лавках зиркають на себе молодята і переморгуються. В натовпі перед дверима зав'язуються знайомства, ідуть пристрасні шепоти. За церквою походжають молоді пари і воркують у теплі полудня.

На ринку «комедія» приманює сотні людей. Катеринка* мугикає, дерев'яні ляльки крутяться, б'ють в бубни та вивертають дико голови. Скрізь прокльони, вигуки, гармидер.

Олена задивилася на «комедію» і забулася. Її очі затьмились, личко блідне. Ляльки двояться і виглядають, як облізлі мерці. Вона кинула дивитися, а навколо неї такі самі ляльки зароїлись. Блимають очима, вишкірюють зуби, витягають

---

* шарманка

скостенілі руки. Вона губиться в тому мертвецькому заколоті. Млість вхопила її за серце. Отямилась і зачала тікати. Мала дивну звичку задивлятися. Через те прозивали її «забудькуватою»...

III

Дорога в'ється під гору. Зливи поробили глибокi вибоїни по боках. Сонце парить, в'ялить траву. Карпати мріють, опорошені голубим сяйвом. Вниз опадають рівно царини жовтими, зеленими і білими лавами, на них острови садів та верхи стріх, далі срібляста стьожка — ріка Бистриця, а за нею містечко.

Вона напружує зір і слух, чи не помітить хоч одну людину, але не видно, не чути нікого. Зітхнула. Думки плутаються. Сама не знає, що їй сталося, чого їй жаль. Ні містечко зі своїм гамором, ні хата газдів не манять її.

Прийшла їй на думку Василюха. Тій вередливій газдині нічим не догодиш. Доброго слова від неї не вчуєш, лише сварку, побої та прокльони. Коби вже раз вирватись із того ярма! П'ять літ уже в неї без просвітку минуло.

Праця до пізньої ночі, а перед досвітком телепають зі сну — така неволя. Пригадалися студені понурі сльотаві ранки, що стільки разів здавлювали їй груди. Як би ще півроку домучитися, потім вона вирветься. Може, знайде ліпших газдів.

Пішла межами попри церкву на могилу матері.

Пополудні вернулась додому і погнала товар у лози*. Опинилася в долині, за лісом. На горбку

---

* березовий або осиковий лісок, гай.

розложила вогонь і лягла коло нього. Ватра розганяє комарів і нудьгу, а товар любить близько неї пастися. Втомлена озирається довкола. Покіс рівний, яснозелений. На ньому чисто обкошені кущі ліщини та чорного скоруха. Далі горою підіймається ліс. Запах смеречини мішається з димом корінців та четини. На другому березі зруб. Коло порохнявих пнів розсипались кущі малини і бузини, а внизу розповзлися ожинники. З трави піднялись широколисті лопухи.

— Не знати, чи світ усюди такий гарний, як у нас. Відай, такого милого села ніде нема. Не знати, як там у інших краях...

Одна корова проходить повагом, обнюхує землю навколо вогню, наставляє голову до пастушки та обганяється щохвилі від настирливих комах. Пастушка розвеселилася:

— Видиш, Сивушко, які мої ніжки бідні! Скільки то ворогів на них настає. Колючки, каміння, а найбільше комашня. Але буде ліпше, буду мати чобітки — такі гарні-гарні!

Задумалась і знову лягла. Не бачить нічого, крім багаття, не чує нічого, крім легкого шуму в передвечірньому повітрі. Дим пахне кадилом. Огонь, мов місяць, приманює очі і сповиває забуттям. Дим звивається, як вовна.

Вечоріє. Сонце озолочує верхи смerek. По долинах, на берегах погейкують пастухи, лунають співи та сопілки.

Олена скликає товар, стрибає за телятами і підганяє їх за дзвінком. Найстарша корова з дзвінком йде повагом попереду. Олена прислухається, чи не лишилось ще яке теля в гущавах. Бородаті діди трясуться по кушах, русалка по-

хитує буйним волоссям, а за срібним гребенем сипляться іскри. Вужі піднялись, як свічки, і тримають на головках самоцвіти. Зелень папороті роз'яснилася. Товар вийшов з лісу. В ковбані рахкотять жаби, ближче озиваються кумки, за цариною шелестить осика і гомонить ще дзвінок. Нетлі бринять коло сонних яблінок. Червачки та хрущі ворущать тихенько травою, а по нивах і деревах дзижчить хор польових коників. Між сірими смужками жита маячить зелень тичкового гороху, бузини та садів. Полові копиці конюшини куняють рядами, а довкола села царює темний ліс. Срібні хмарки насуваються на місяць. Роса холодить здорово, ярич нишпорить коло кертовини. Сіра хмарка посувається поза гребенясті верхи смерек і лишає їх на темносинім небі. Смереки та кущі розсипані за царинами, прибралися тінями і дримають.

Олена пригнала товар, поприпинала кожне на своє місце, ввійшла в хату. Василюх поралася коло вечері. Василь сидів на лаві, курил люльку і дивився на горшки. Майстрував нині дещо коло воза. Як і звичайно, займався легкою майстеркою. До важкої роботи був нездатний і лінивий. Худорлявий, рудий, повільний в їді і в роботі. Василюха заволоділа ним цілком. Боявся її, як вогню.

IV

Ледве світає, а ластівки вже дзьобоняць по стріхах. Півні перекликаються. Вертаються пастухи з кіньми. Свіжий холодок і хмарки на сході віщують погідний день. Стайня відчинена, товар ще відпочиває.

Олена йде до хати по коновки. Відхилила двері і стала на порозі. Тут усі ще в досвітнім сні. По кутках тіні. Чорний кіт розтягнувся на припічку. В душній хаті чути лише рівномірні віддихи. Василиха розвернулася горілиць, худа, опалена, розхристана. Довкола нахмареного обличчя розсипався чорний волос. Одну руку відкинула на край постелі і стиснула кулак, якби надумалася когось ним почастивати. Дитина в колиці ворухнулася і, всміхнена, почала лебедіти крізь сон. Олена хитнула колицю, вхопила коновки і вийшла. Сусід на дривітні коле полінс. З-під стріх виповзає лінивий дим. Кури зачинають гребти коло призьб. Телята озиваються, корови підтягують басом.

Олена набрала води, вмилася при криниці і шепоче дорогою молитву. Коновки поскрипують химерно на коромислі. Ранні газдині виходять по воду і здоровкаються з Оленою.

Василиха встала люта. Буркоче щось, тягне на себе спідницю, миється і зав'язує хустку.

— Ти не виділа газди?

— Ні, — відповідає Олена.

Василиха пішла до корів. Олена принесла дров, затопила в печі і кинулась замітати хату. Василиха внесла дійницю і поставила на лаві.

— Збивай копоти, збивай, та не дивися, щоб якнайскоріше вигнати худобу...

Олена замітала уважно, але чула на плечах погляд Василихи, і він бентежив її, аж руки в неї тремтіли.

— А зігнутись не можеш? А он там у куті лишаєш барліг та гадаєш, що я буду за тобою замітати?

— Де в куті?

— Ти вже осліпла!

Під лавкою лишилася стеблинка. Олена шурнула туди віником.

— Ну, ади, ади, що вона робить. Вона гадає, що я тут маю час гратися з нею!

Підскочила, вхопила дівчину за волосся і поволікла під ослін.

— Ось тут, ось тут, сліпаку забудькуватий! — шипіла і товкла головою дівчини об ослін.

Дівчина кліпала очима і піддавалася стусанам з німою байдужістю. Вона боялася їх лише в першій хвилині, потім уже тратила пам'ять. Це траплялося кілька разів на день, через те вона була бліда і залякана. Не раз зривалася у сні і тремтіла всім тілом, мов у лихоманці.

Надійшов Василь, але як почув жіночий крик у хаті, сів на призьбі. Василиха вибігла.

— А ти де був цієї ночі?..

— Та як де? Та ж спав у stodoli...

— Брешеш! Я була в stodoli, але тебе не було. Чекай, я тебе навчу. То все на мо-о-ї-й го-ло-ві-і, а ти-и будеш до Кривенької ходити!

Вхопила поліно і стала гріти ним чоловіка, куди попало.

— Та бійся бога, жінко! Та ж люди збираються на покаяння!

V

Сонце підходить, розпорошує росу з запахами квіток у повітряне море. Листки і квіти розкриваються, комашня бринить. Білочка теребить у кущі смерекову шишку. Над селом плаває яструб і заглядає на подвір'я. Поміж корови стрибнув

заєць і помчав у млаки. Худоба сходить у розлогу долину. З одного боку молодник, а з другого ліс...

— Гоп, скріць, — ха-ха-ха!

— Ану, поборімся!

— Ану!

— Давай попідсили!

— Хай буде!

Хлопці змагаються.

— Ов, небоже, вгинаєшся... Було ще трохи каші з'їсти... Було проковтнути держало від ложки або копистку, щоб мав чим запертися. Скільки таких силачів на одну чвертку йде!

Сміх довкола. Ті, що дивились, підняли колотнечу та біганину. Грались, як рій мотилів.

— А ти яку хату будеш мати?

— Таку, як Василь.

— А моя буде ще мудріша — така, як у Мошка!

— А моя ще краща — така, як у попа.

— Ходить сюди, хлопці! Олена вже тут.

Гурт пустунів опинився біля неї. Вона розкрила здивовані очі.

— Ти чого посоловіла, як каня на дощ?

Мовчала.

— А ти яку хату будеш мати?

Дивилася в голубу далечінь.

— Биймо її, хлопці, вона не хоче сказати, яку матиме хату.

— Моя хата буде така, як цілий світ, — прошепотіла сама до себе і повела прутом навкруги.

— Ха-ха-ха! Дивіться, яка мудра!

— Зогріймо її, бо вона в такій великій хаті змерзне.

Двоє вхопили її за руки, інші наставились із прутами.

Нараз залунало з-за кущів:

— Йой, хло-хло-о-о! Як тебе зогрію, то будеш мокрий!

Смаглявий парубчак вибіг, пустуни — врозтіч, він за ними і періщив їх прутом.

— А пильнуй худобу один з другим! А пильнуй худобу!

Степан вернувся задиханий і сів коло Олени.

— Ударив тебе, може, хто?

— Ні, але в голові мені шумить.

— Певне, Василюха знов...

Олена мовчала.

Парубчак догадався:

— А бодай її!

Степан вийняв з торбини кілька червоних яблук і дав їй. Сховала за пазуху, лиш одно тримає в руці. Вдивляється в нього напівсонно.

— Розчеси мене трохи, а я потім заверну тобі худобу.

— Дай гребінь.

Вийняв гребінь із ременя і склонився на її коліна. Поволі, в сонній задумі розчісує вона його темні, буйні кучері...

Потік шепоче по камінні співанку, трава ніжитья, листя леліє, мушки, метелики граються в повітрі. Польові коники сюрчать, синички дзьобонять і скачуть шпарко по галузках, плиски підлітають моторно, вряди-годи задзвенить дзвінок, у ліщині кує зозуля та стрекоче лускоріх, далеко в житі деркає деркач. В лісі воркують горлиці та дикі голуби, скигнуть каня. Смереки шепочуть таємно.

— Кажуть, що є такий час, коли деревина бесідує з собою.

— Та й я таке чула.

— А чоловік тоді як вслухається, та й забуде про все, як дерево.

Олена задивилася в смереки і зітхнула.

VI

Через тиждень принесла бабуня чобітки. Олена не могла натішитися ними. Легкі, з м'якої шкіри, з блискучими підківками. Як взула їх, то й вища і краща стала. У чоботях безпечно. Ноги не про-б'єш, а хоч об камінь зачепиш, то не болить. Але чобітки в неї — річ не абияка, буде їх взувати лише в крайній потребі. Ноги не сходяться, а чобітки можна швидко знищити. Завила їх у стару пілку і сховала до комори. Справилася швиденько і стала меткіше поратися в хаті. Всміхалася до газдівських дітей, а найменше з них пестила.

Але Дмитрусь, що зависно дивився на її радість, обізвався:

— А тепер може схочеш свої шанувати, а наші будеш взувати?

— Е, до неї тепер без бука і не підступай, — додав газда. — Спаніла так, що годі... От — гадає собі — не потребує вже нашої ласки.

Василиха загомонила:

— Ну, ну, нехай мені роботи не робить, а з чобітьми пеститься, то я їй ті гордощі з голови вижену. Нехай лише зима прийде!

Дівчина спаленіла і вийшла з хати. В горлянці душив її жаль, сила і охота до праці відпали. Цілий світ став їй ненависний.

VII

Настала зима. Голоси завмирили без відгомону, як в ямі.

Одного вечора сказала Василиха:

— Олено, завтра вдосвіта підеш до міста по муку.

— Та в чім піду, коли ані загортки, ані спідниці теплої не маю!

— Не бійся, не вхопить тебе. Надворі пробирається, буде сонце.

— Ой, це сонце тепер, як мачуха!

— От, не базікай, а йди вкладайся спати, аби раніш встати.

Олена подивилася тим дивним поглядом людини, яка щось прочуває. Зморена цілоденною працею, постелила собі на лаві і лягла...

Після півночі збудила її Василиха і веліла збиратися. Олена засвітила каганець, одяглася, взяла з припічка мішок і гроші й хотіла йти.

— Чого надулася? Чому собі картоплі не візьмеш? Гадаєш, що тобі марципанів настаяю? А здула б тебе хвороба! Ади, взулася в ті капці та гадаєш собі: отут ти мені тепер під зап'ятком. А не діждеш! Помітуєш картоплею! Чекай, дідька з'їси!..

— Та візьми, візьми, бо ще скажеш, що тебе тут збиткують та їсти не дають, — пробуркотів Василь.

Олена взяла кілька бараболь, сховала їх за пазуху і вийшла.

— А вважай та скоро вертайся, — гукнула за нею Василиха. Загасила світло і лягла на постіль.

— Ото якесь, ні до бога, ні до людей... А най-

гірше за те її ненавиджу, що що їй не скажи, то мовчить, наче її зацікавило.

Олена вийшла пригнічена. Картопля, хоч студена, пекла, але так гірко було, що їсти перехотілося. Ішла обережно, бо була ожеледь і пільма; скільки разів зачепилась об груди, то аж під серцем її боліло за чобітки. Час від часу нахилялася і придивлялася, чи не роздерла.

Настав холодний ранок. На сході зависли хмари, мов брудні кусні льоду. Віяло від них холодом.

Дівчина йшла скоро, щоб розігрітися. Старий сіряк і хустку пронизував морозний вітер і колов, як шпильками.

Глянула на себе і заплакала вголос:

— От чого я дослужилася між людей! А роби, а гаруй від досвітку до ночі, як чорний віл! Душу б з тебе вигнати хотіли б, аби на десятеро розірватися, а подяка за ту працю яка? От, кинуть будь-що їсти, мов собаці. І доробилася тут, і дослужилася! А бодай ти ніколи гаразду, ні просвітку не зазнала так, як я в тебе...

Холодний ранок збільшував жаль. Але вона не звикла плакати. Терпіла і мовчала. Утерши сльози, йшла задумана. Дивилася перед себе і почала пригадувати всіх людей, яких знала. Хто з них добрий, а хто ні. Майнули знайомі лиця. Бабунине щире: вона навчає все Олену і радить слухати газдів і бути терпеливою... Батько такий добрий і бідний. Степан — добрий. Та він щасливіший за неї. Хлопець усюди дасть собі ради. А інші люди... Одні байдужі, другі ненависні...

Дорога веде через ріку. Хвилі повзуть швидко і несуть григу.

— Бідна ж моя голівонько, що я тепер робитиму?.. Льоду нема, воза не видно, чекати нема як на морозі... Брести у чоботях зле — замерзнуть на ногах.

Довго важилася. Мало що не плакала. А ріка спокійно котила темносині води.

Олена скинула чобітки. Мов не своїми ногами стала на ожеледу і пустилася брести босоніж. Коле, щипає вода вище колін, ноги сковзаються по камінню... Ще, ще трохи — ось вона вже на березі. Взувається і трясеться, як у лихоманці.

* * *

З міста вже перевіз її мужик через ріку.

Олена йде мов п'яна. Руки задубіли і червоні, як грань. Плече ув'яло під клунком, а змерзла так, що й тягару негодна перемістити. Здається їй, що двигає муку на обох плечах. Сірий вечір западає скоро, мари танцюють перед її очима. Чи це сон? Земля важиться, подається під ногами. Лиш навичка веде її до цілі. Вона рада б уже спочити, рада: більш нічого не чує і не бажає.

По хатах уже позатоплювали. Мороз зціпив повітря, дим ледве продирається крізь нього. Вдивилася в блиск, що плив з одної хати. Глянула перед себе, а в очах потемніло, мало не впала.

«Смерклося, — думала. — Додому вже недалеко, а так тяжко дійти. Скільки разів вздовж села перебіжу і навіть на гадку мені не прийде, що я змучилася, а нині... Он Петро Семенів, а там Щербані, а за ними мої газди. Важко доплентатися. Коби то можна ту дорогу сховати,

ще не раз за іграшки перебіжиш. Колись буде легше, і мені пригадається нинішня дорога. Вона минеться. Все минеться...»

Ледве приволіклася.

На порозі мало не впала, але змоглася, поставила муку на стілець, а сама склонилась на лаву. Василиха вдала, що нічого не помічає. Газда підійшов до дівчини і заговорив. Її очі вперлися в огонь, що падав з печі. Вона не рухається, як мертва. Лиш сльози наплили в очах і падають на його руки. Він розперезав її. З пазухи покотилася ранішня бульба.

Поклали Олену на піч.

До рання їй погіршало. Запала в гарячку і кричала спросоння.

Василиха послала по Марисю, Оленину бабу.

— У мене не шпиталь: нема кому ходити коло слабих!

Прийшла Марися з сусідкою й обвили Олену кожухом.

— Тут ще її сіряк і чоботи, — упімнулася стара.

— Сіряк дам, а чобіт ні. Вона збила дві миски і один горнець.

— Та я вам поверну гроші за те. Скільки були варті ті миски та горнець, що за них аж чоботи в бідної дівчини грабите?

— Що були варті, те були варті, а я від вас грошей не хочу. Ще потім скажете, що ми вас тут пограбували. Одужає, то нехай сама принесе гроші.

— Ой, одужає. Вже ви її тут довели до могили...

Розвили Оленин клунок. Був там старий сіряк

і витерта хустка, ще від матері. Дві сорочки, одна латана, три перкалові спіднички в квітки, дві хустини, кілька силянок намиста, крайка, китайка, сталевий перстень і пара мосяжних ковтків — ціле-ціле придане бідної дівчини.

Бабусі навернулися сльози на очі:

— Доробилася у вас до голого коліна.

Занесли її додому. Марися заходилася коло неї, варила зілля, прикликала шептук, підкурювала, але все ні на що не здалося.

VIII

Федя, Олениного батька, не було тоді вдома. Рубав дерево в лісі, а в суботу ввечері прийшов додому і застав новину...

Сидів на лаві і думав. Його думки переривав сухий кашель Олени.

— От маєш новий гаразд... Недавно оженився, а скільки похоронів за той час справив. Поховав своїх і жінчиних, і жінку, і дітей четверо. Лише чоловік трохи з біді вилізе, лише відітхне, а тут знов новий клопіт. Бідний ніколи нічого не доробиться. Як не по коняці, то по голоблях. Коріцмається чоловік, як муха в мазі, то й ведеться йому, як мокре горить. Полум'я ніякого, лиш диму гіркавого багато. І маєтку не доробився і здоров'я нема вже. В біді вік пропадає...

Пішов до корчми. Сидів у кутку сам, за плящиною, та й далі думав. Люди приходили і здоровкались байдуже. Війт і писар сиділи з багачами, пили та балакали голосно. Федь сперся на руку і дивився на них крізь димні сутінки.

— На світі має вартість лиш багатство, гроші,

маетки. Хто їх має, той має і розум, і сумління, і пошану, і все. Ховають багача—під читає прощу за нього і говорить: «Це був чоловік сумлінний, справедливий, до церкви все ходив». Говорить, все вихваляє, аж люди плачуть, а чому? Бо взяв гроші за похорон, а то був останній грабіжник, злодій. Ну, правда, інколи під схаменеться: «Він, каже, часом согрівив, але хто ж із нас нині без гріха?..» А вмре бідний, то тягнуть його, мов здохлу тварину, аби лише збутися.

Федь перекилив чарку і скривився, як від отрути. Подивився на писаря.

— Я завжди був такої гадки, що тепер кожний з нас дурний, письменний він чи ні. Нинішня вченість нічого не варта. Нема в ній ні сумління, ні доброго прикладу. Я хоч би лині і слабій був, хоч би і в роті нічого не мав, а прийде наказ попові косити або молотити, то подумаю собі: Ну то що? Вчений чоловік хіба кривди моєї не схоче, отже йду». Але коли моя дитина вмре, то під без воза та й без п'ятки ані з місця не рушить. Бери звідки хочеш, а йому дай. І де ж тут сумління, де тут приклад?.. Чого тут наука варта, коли сумління нема? Та ж і ведмедя і собаку можна всяких штук навчити.

Махнув рукою і налив чарку.

— І як же мені тепер бідолашному поводитися з багачем? Коли хтось краде та обдирає людей тому, що жадний, то мені, мабуть, також не було б гріха, якби я когось ошукав...

Похитав головою і засміявся гірко. Думки плуталися.

— Не раз думаю собі, що і я не такий вже зовсім дурний...

Відчув усю важкість самоти і гірку нудьгу.

— Довкола пусто — і в мене так само.

В уяві майнула перед ним небіжка-жінка.

— Палагно, Палагно, де твої ручки, де твої очі, де твої сліди? Бідна мученице! Зглянься на мене та випроси в бога талану для мене і своєї дитини... Я тебе ніколи і пальцем не ткнув. Ой, Палагно, того спокою і добра давно вже нема...

Він бачить, як жінку кладуть у домовину, постіль з дощок, і виносять на двір.

— З постелі труна...

Синочок Івась припадає до домовини і не пускає, а мала Оленка стоїть у вікні і заплакано дивиться за похороном.

Федь схилив голову на стіл і гризе кулак. Спогад про жаль і здивування дитини схвилювали його.

— Поставив ти мене, господи, зі скованими руками перед каменем. Як же ж той камінь лупати?.. І нехай мені тут знайдеться мудріший та нехай порадить, як і що робити...

Вертався пізно вночі і став коло воріт.

— Ані в хату, ані в світ. Ані здоров'я, ані смерті. Ніч ночі нерівна, днина днині нерівна.

Вслухався в шум потоку, що грав у долині.

— От булькотить, пливе вода. Куди? За чим? Та й пропадає в піску.

ІХ

Весна настала, а здоров'я Олені не поверталося. З кожним днем в'янула. Ранками було легше, а з полудня стогнала від затяжної хвороби: лежить на одному боці, то знов просить, щоб її повернули на другий і знов шепче, щоб її покла-

ли горілиць. Тяжко їй було вимовити слово. З життям і голос від неї втівав. Коли лебеділа, то на її личку малювалася велика мука. Покладе руки під голову — терпнуть, зложить їх на грудях, то далять, як камінь від жорен, опустить попри себе, стають важкі, западаються крізь постіль глибоко в землю, тягнуть її за собою. В ногах холод і дрижаки, в грудях гаряче, ніби там вогонь горить. Здається їй, що не лежить на постелі, лиш на голих, твердих дошках, і подушка дошкуляє. Росте під головою, виповнюється, підіймає вгору її голову, подається, аж шия терпне. Якийсь шум у вухах, аж млоїть. Пам'ять запаморочується, якісь мари мучать її безсонницею, якої вона не в силі відрізнити від сну.

* * *

У лісі весняний ранок. Рубачі повиходили з колиби, стають до роботи.

Федь устав, мов не свій. Такий його жаль зняв, що сам дивувався, звідки це та й з чого? День був сірий, в лісі стояв сутінок. Морозу не було, але Федь промерз та ослаб.

— А ви чого нині так оплошіли? Чи не нудно вам без Кривенької? — озвався Матвій.

Федь махнув рукою.

— Ігі, Матвію, — сказав Яким, — ви таке говорите, як п'яні. А хіба Федь не вартий ліпшої? Федеві здалася б от яка молодиця, або й дівка.

— Та-а, як кому, але мені вже не до того, — промовив Федь.

— Ну-у, ми таки добули з вас нині якесь слово. А гадали вже, що ви, може, на нас чогось сердиті.

— Та чого? Або ви мені винні? А жартувати можна, тільки й нашого.

Матвій виліз на пень й обчимхував смереку, та, розмовляючи, втратив рівновагу і гепнув на землю. Всі зареготалися.

— Були б упали, Матвію.

— Йй, дайте мені спокій, та ж видите, лежу, як колода.

— Вставайте...

— Ой, стривайте, ще трохи полежу.

— То полежте собі. Однак бідити, чи на землі, чи на пні.

— Йй, вам до сміху, а в мені аж щось тьвкнуло.

— Набрався господь багачів, та й бідними вже розшибає. Ха-ха!

Федь накладав люльку тютюном. Матвій дивився милосердно, але вагався попросити.

— У вас уже вийшов тютюн?

— Та вийшов...

Федь подав йому свій капшук.

— Чи не хочете ви, Федю, брати Матвія за дружбу?

— От, вам жарти, а в мене крові не дорізався б.

Поволі замовкли всі. Чути було тільки, як цюкають сокири, гупають довбні, шаркотять пили, скрегочуть колоди та лопають грубі поліна. Час від часу рухнеться з тріском і грюкотом велетень-дерево. Глухий стогін, ніби з тисячі грудей, лунає далеко-далеко лісами.

Федь колов колоду, коли почув за собою голос. Обернувся — Степан.

— Йдіть, вуйку, додому. Марися мене послала. Олена вмирає.

Х

Олена розплющила очі й наслухувала.

— Бабуню, чи то зозуля кує?

— Ага, зозуля.

— Підведіть мене до вікна.

Стара взяла її під руку й допомогла зійти з постелі. Олена стала на долівку, почула гострий біль в голові і впала на Марисині руки. В грудях защеміло, піднявся кашель, полилася кров.

Згодом очуняла. Сиділа коло вікна, а стара підтримувала її. Повіяло весняним леготом: вона прижмурила очі і слухала, як вітерець гладив її по лиці. Стала майже прозора. Дихала важко...

У вільшині тужить сопілка, а там потік якусь забуту співанку співає.

— Гори синіють он, верхи зеленіють, а ліс, бабуню, який милий тепер... Я радо пішла б, мені легше нині. Чи то вже сполудня? Коли сонце знов зійде?..

Останніх слів стара не дочула. Олена знов схилилася на підвіконня і зажмурила очі.

Надійшла сусідка і допомогла занести хвору на постіль. Олена чує, як її поволі переносять, як кладуть легко і накривають сіряком. Усе чує, та не має сили прокинутись. Її огорнув такий солодкий сон, що аж жаль прокидатися.

Стара захлипала. Олена розкрила очі. Вітер заносить цвіт яблуньки до хати. Дівчина видивилася — голуби ті давні. От і мати... в білій, як сніг, намітці. Дівчина зайшлася перериваним плачем.

— Цить, дитинко, я все знаю. Тебе мучили. Тихенько, тепер вже не будеш терпіти.

Дівчина втихомирилася:

— Я, мамуню, маю чобітки. Я сама собі їх придбала. Чекайте, покажу вам.

Але мати переймає її...

Марися заводить. Хустка їй з голови зсунулася, сивий волос упав на Оленчині ноги. Дівчина розплющила очі і всміхнулася.

XI

Нарядили її в біленьку сорочку, спідничку з квітками і поклали на лаві. Сусідки сходяться. Тиша переривана з зітханням, шепотами, молитвою. Діти, здивовані, притулилися до матерів.

Прийшов Федь. Забув навіть «слава Йсу» сказати. Сперся на припічок і важко дихав. Вінок з барвінку у неї на голові — як до шлюбу. Підійшов і припав до її ніг. Потім узяв її голову в обидві руки та промовляє:

— Скажи, на кого і навіщо нас покидаєш? На кого я тепер буду надіятися? Хто по моїй бідній голові заплаче? Така ти, як рання квітка — та й диви — уже тебе нема... Та й про світку, ні добра ніякого не зазнала, бідна дитино... Ми тобі хату ладили, а ти собі іншу знайшла. Ми тобі коровицю придбали, а ти її покинула...

Сусіди вивели його силоміць на призьбу і розважали.

— То, куме Федю, як той казав, нема чого плакати. Та же нас також таке чекає.

— Або може й гірше.

— І я скажу — може й гірше. Бо що тут, то ми бачимо.

Федь сховав голову в долоні. Грициха відкашельнула.

— Отак, Процихо, вороги нині знищують наших дітей. Що воно комусь винне?..

— Ой, так, так, бодай їх грім бив та перішив! Мали на гадці Василюху.

— А що гадаєте — вона завтра не буде брехати на ціле село: «Йой, падоньку мій нещасливий! Яке воно, небожа, добре та послушне було. Та чому воно не сказало, що йому хибує? Та чи воно в мене їстоньки, чи питоньки не мало?»

— Еге, еге. Так, якби їй за ту дитину черево боліло.

Федь прочунав. Встав і поволікся до комори. Склав руки на скриню і приліг на неї головою.

Дихав важко. Губи увіссалися, очі світили дико. Мав розкриті очі, а здавалось йому, що спить. І добре йому так було. Хотів, щоб те забуття тривало якнайдовше. Забував про біль.

Виринула хата, люди, небіжка. Захлипав, ніби спросоння, і прошепотав:

— Підеш, донько, до матері, та скажи, що мені тут уже гаразду нема. Скапарився вік, як несолена страва.

Люди дивляться на нього, він водить очима по них, немов прощається. Прокинувся і притиснувся до кутка комори. Знітився і обгорнувся сіряком. Жаль йому стало самого себе. Чув на собі драну сорочку і латаний сіряк, і здавалось йому, що вони також нещасливі. Заломив руки і бився головою об стіну.

СЕРП

Пам'ятаю, наче вчора це діялось. Я пас панських вівці.

Розлогий лан під лісом у сонці леліє, женці, як білі квітки у золотому морі, серпи усміхами мигають та сиплють срібло у смутну співанку.

Найвродливіша з усіх, Варка Яворівна у той день не вела перед, не снувала до гурту. Облишалася, ніби не житній колос, а важкий жаль збирала з землі.

Щось її Микола допик. Чи Варці це тільки так здавалося, чи може на правду він забагато кидав оком на Оленку. А як ні, то пощо став поруч неї?..

Вівця зайшла в лан, я побіг займати її та й глянув на Варку. Підвелася, поклала серп на плече і в'язала перевесло.

Була це росла дівчина, струнка, як ялиця, коса — руса, очі задумливі — знаєте, які то наші дівчата бувають, коли серцю жаль: смутні, як та співанка, що їх виколикала...

Погнав я вівцю до отари, а Варка весь час мені з гадки не сходить. Десь бачив я у церкві образ: свята діва тримає білу квітку в руці, а над головою світло ясніє. Той образ і Варка з серпом на голові отак і переплітаються мені.

Аж тут надїздить молодий дідич верхи. Економ, гайдуки і люди б'ють перед ним поклони. Він злазить з коня, дає уздечку економові, а сам взявся під боки, озирає по женцях. Перекинувся кількома словами з економом.

— Ти, — кликнув той Варку, — ясна пані потребує покоївки — підеш?

Не надумувалась, лиш нахмурила чоло і сквапно відказала:

— Піду, чому ні, хоч би й зараз, — очі блискавкою мигнули в той бік, де був Микола.

— То йди сюди, до ясного пана.

Вона бистро метнулася зв'язати сніп. Поставила його сторчма та несміливо, боязко підійшла до пана і не схилилася до його руки.

Пан окинув її оком, погладив під бороду і сказав тихіше:

— Шкода таке гарне личико палити на сонці, — моргнув економові і відійшов.

Економ встромив їй уздечку в руки:

— На, не йди до двора впорожні. Заведеш коня і віддаси стрільцеві, пану Максові, чорт би йому в'язи скрутив. Такий противний Максим, хам-околіт, впав в око яснепані, та й цяцькається з ним, як кішка з салом, а він нині вередує таким шляхтичем, як я, гірше, ніж ясне-пан. А як прибрала та догоджає! І хай би хто мені сказав — за що? Такий простий хлоп-холошняк. Та ти, Варко, не важся йому це сказати! Слухай! Як будеш в ласках у ясне-пана, кинь там добре слово за економа Баранського — який він ясне-пану вірний. Не забудь, що я навмисне поставив тебе скраю на прикметі, аби ясне-пан тебе вгледів, бо якби я був поставив тебе з кінця, там, де

Олену, то хто би був побачив, хіба той шибай-голова Микола? Я вже зранку хотів його з лану нагнати, бо він ліз мені тут скраю.

— То пан економ самі їх там поставили?

— Ну, а як?

— Я вже, прошу пана, не піду до двора.

— Здуріла дівка! Саме щастя лізе їй в руки, а вона цурається. Соромитися нема чого. От ясне-пані не соромляться, а що ж ти, хлопська віра...

— Ні, нічого... але я не піду і вже. Беріть собі коня та ведіть самі.

— Аво! Аво! Гедзь її напав! Та хоч, не хоч, чорт тебе бери. Я стільки сот женців залишу і піду до двора, а вони нав'яжуть мені помеликів, що хлоп на вила цілий полукипок взяв би! Не хочеш панею бути, то йди далі сьорбати пісний борщ з бульбою, але коня заведи, бо тобі хребет нагайкою так спишу, що запам'ятаєш довіку цьогорічні жнива... А ти чого сліпаки витріщив і роззявив губу? — крикнув він і пустився за мною.

Я вівці наперед себе та навікача в ліс. Чи далеко економ гнав за мною, не знаю. Я забіг аж до греблі і там сховався в гушавник.

Сиджу так, відсапую та розглядаюся, чи не видко економа, аж чую згодом — дудопить щось по корінні і тріскає хворост.

Дивлюся — лінією Варка веде коня, а ясне-пан йде обіч та щось їй говорить.

Я приліг до землі, як наполохане зайчєня, і затамував подих. Дивлюся з-поза галузок, дідич закинув уздечку на зламану гілку, потім взяв Варку впоперек і завернув на малу полянку серед гущі, тут, за кущем. Я ще дужче припав до моху,

та вп'ялив у них очі. Ані кліпну. Скільки страху наївся, один бог знає.

Варка не йшла, а ясне-пан майже заніс її і посадив на мох. Яка це справа була, я не розумів. Я бачив тільки, як він обіймав її і по личку гладив, вговорював, що зробить панею, а на подолок висипав цілу жменю грошей.

Варка відпихала його і просилася, та він став лютий, очі загорілись як у вовка, мовби мав задушити її на смерть. Я хотів крикнути, та горлянку мені стиснуло так, що не міг голосу добути. Коли так борікалися, вона зойкнула і в ту ж мить блиснуло щось у неї в руках, шморгнуло дідичеві по горлі. Кров бризнула. Варка відскочила і дивилась, як він ще хвилинку бився руками й ногами, а потім захрипів і спустив дух.

Варка спам'яталася лише тоді, коли станув коло неї Микола. Він був зі збанком — певно ходив по воду — і почув її крик. Глянув на пана і на розхристану дівчину і сказав:

— Добре, що у тебе був серп. Так псові і треба. Вже досить покриток в селі.

Він схопив його та потаскав на греблю, а Варка все ще стояла на місці.

Я сховався в кущі та поповз до овець. За якийсь час я побачив, як далеко між деревами мигнули дві пари білих рукавів, ніби метелики, і потім зникли у лісі.

За дідичем, Варкою і Миколою слід пропав. Лише кінь прибіг сам до двора. Тоді було половоддя, і пан як пішов углиб з каменем, так і зозуля вже його ніколи не викує.

ГОРОБЦІ

Тримав горнець між колінами. Нахилився і виловлював останню ложку картопляної юшки. Побіля сиділа жінка. Сперла лікті на коліна, голову в долоні і задивилася тупо перед себе. Сіра хустка опала по худих плечах, в ній здавалася вона посоловілою нетлею, що в сльоту притулилася до стіни під стріхою.

— Хоч роздави його, щоб аж черепки розсипались, то нічого не видушиш, — буркнув він і відкинув горнець.

Обтер рукавом вуса і піт з чола:

— А змучився чоловік, як не знати коло якої роботи.

— Що ж я маю сказати? — спитала жінка. — Дихаю сухим хлібом і ще того хліба я жадна.

Махнув рукою і нишпорив по кишенях за тютюном. Засмаглий, сухий, з костистими руками. Сорочка і штани вкриті порохом.

Оце розібрали старий дім, а на його місці мала стати церква.

Один з молодих робітників сказав тут нині таке:

— Колись закопували живцем людину під

церкву, а тепер ми закопуємо свій кривавий піт.

Південне сонце мліло тихою благодаттю над світом.

Обоє сиділи в тіні під риштуванням і поринали в своїх клопотах.

— Що там діти?

— А що ж би?.. Малий прийшов зі школи... але мала ледве заснула. Не буде потіхи з неї. Я лишила Мартиниху в хаті. Як прийде лікар, то вже не знаю, як собі порадити... Винесли ми з хати все, що лише було. Світила я чолом, доки було можна, а тепер вже цілком стуманіла... Коли вже буде та виплата?

— Не знаю. Коли їм сподобається і як їх ласка буде, кинуть.

Ліг на бік.

Пісна юшка, перелита в голодний шлунок, бушувала, ніби тачками гуркотів по сінях.

— Маєш янгольську музику... Та мені ця пилука пече в горлянці і в очах ніби пісок. І в голові свербить. Може так нужа намножилася з того бруду і поту...

— Приходиш все такий змучений, що падаєш, як дерево, і мені жаль рухати тебе. Але нині вечером я змию тобі голову і вичешу, — сказала вона.

Витягнула чорну спрацьовану руку і повела по його чуприні. Він підсунувся, поклав голову на її коліна, вона почала ськати.

Дивився сонно на світ, зелений муріг тремтів до сонця, горобці злетіли і цвірінькали.

— Людина так, як отой горобець. Ніби вільний він, ніби бадьорий, а притулиться будь-де

під карнизом, чи під риштуванням і не знає, який кіт, чи сова десь чатує на нього... Але ти, небого, не бався коло мене, а йди до дітей. Я не можу нині заснути. Не знаю, чи це з голоду, чи з журби. Голова щось розболілася і нуд мене вчепився, ніби я п'яний... Кажеш, що малий плакав з голоду? Я знаю, ти не тай передо мною... Ну, годі лежати!..

Підвівся, але в ту ж мить запаморочило його, він ударився об стовп. Риштування здригнулося, зчинився грукіт, згори щось упало. Жінка зняла зойк, почувла окрик чоловіка: «Діти!» — і його не стало.

1907

ПІД ОБУХОМ

I

Курява, гамір і колотнеча. Вояки збираються до наказу. Хто чистить мундир, хто черевики, хто сталь, хто реміння. Все робиться на сполох, аж казарма двигтить, бо пан-капрал канчуком додає охоти. В будень, як виженуть на муштру, то однаково мучитися, чи болото, чи погода, скоріше день минає. Але як прийде неділя і треба очиститись, то все проклянеш.

Єфрейтор випив уже шосту чарку, напхав третім шматком хліба повен рот, аж гулі на щоках понабігали, а четвертий тримає в руці і мастить маслом завгрубшки на палець. При тяжких ковтках опускає донизу голову, і тоді його бурі очі завертаються, наче б хотіли зазирнути у горлянку. Та вмить вони повертаються на своє місце і міряють та свердлять рекрутів, що стоять біля нього. Рекрути дивляться боязко на цю швайкувату потвору з чорною щетиною на вузькому запалому чолі і з головою, як гуска солі. Він приє і вилиці в нього скриплять, як сани в мороз. Здається, ось-ось кинеться звіром.

Савчук поклав перед ним пачку тютюну, взяв з полиці свій котьолок і сів у куток на дерев'я-

ний ящик. Держить шальку* між колінами, в одній руці хліб, у другій кусник м'яса. Кусає раз м'ясо, раз хліб, підіймає щиколотками шальку, посьорбує юшку і квапиться, наче хто з кулаком стоїть над ним.

— Але ж тверде, хоч наступай ногою.

Капрал подивився на нього.

— Савчук! Ти ще не нажерся? Марш чиститись!

Шалька, м'ясо і хліб розлетілися по підлозі, нагайка молотнула його по лобі.

— От, яка їжа гірка, та й того не дадуть з'їсти...

— Що ти там бурмочеш?

— Пане капрал, я ходив пану ефрейторові по тютюн і не мав коли з'їсти.

Капрал підскочив до нього, мов звір.

— Ти — злосний?!

Гудзувате реміння залопотіло по кістках. Савчук вигинався, кривив лице і сичав крізь зуби, аж сльози стали в очах.

Капрал нахилився до його лица, впер у нього п'яні очі і шепотів хриплим свистом:

— Ти — злодію, ти — віро гуцульська, кажи, любиш мене?.. Ну, кажи, бо...

Торкнув його кулаком під бороду.

— Люблю...

— Брешеш, гадино! Не любиш!.. Ну, кажи правду — любиш мене?

Совав носом по його лиці, вчепився нігтями в краї вух і сичав тихіше:

— Ну, сучий сину, не хочеш сказати?

---

* тарілку, що накриває котлоок.

Посипалися слова, в яких матір і всі селянські святощі топчуться на дно болота.

Слутив руки на рамена Савчука і сказав до єфрейтора:

— Гляньте, єфрейторе, як Савчук на мене набурмосився. Він гадає собі: «Коби я тебе отак в моїм селі коло своєї хати здибав, дав би я тобі!»

Та єфрейтор цього не чув, бо мав іншу роботу. Він вишкріб останки масла і поглядав то на другий бік хліба, то на рекрута.

— Масла вже нема?

— Нема, пане єфрейторе.

Єфрейтор схопив горня і тріснув ним об підлогу, аж розлетілось на кусні.

— А це як? То я маю їсти пісний хліб? Мой, я з тобою камашки одержував? То ви хочете, щоб я зараз цілий цуг * підняв на ноги? Хочеш, пся крев, один з другим гризти землю зубами? Чи хочете, щоб я всі куферки зревізував?

— Хлопці, дайте котрий масла, — просив рекрут, що збирав череп'я свого горняти.

Другий вийняв неквапно свіже горня масла і поклав перед єфрейтором.

Цей зміряв його поглядом, покрутив головою і процідив кризь зуби:

— Ох, з'їв би я тебе, злодію...

Мастив хліб ще з другого боку так само грубо.

— От скільки спокою, як жере, бодай тріснув, — шептали два рекрути в кутку.

— Ти! Ні, не ти — тамтой, ходзь ту **. Ти як називаєшся?

---

* взвод.

** йди сюди.

— Антонюк.
— Звідки?
— З Шешор.
— А ти не поставиш горівки?
— Я, пане ефрейтор, не маю ані гроша.
— Ти не маєш? Ходзь ту... Ближче. Ов, то гудзик так тримається?

— Так я його добре пришив.

— Ти його добре пришив? То я лиш доту-
лився, а він відлетів? Падай! Встань! Падай!

Капрал тримав ще руки на раменах Савчука і приглядався з насолодою до ефрейторової роботи.

— Той їх учить... Єфрейторе, ану дайте мені його сюди.

— Марш до пана капрала... Ну, чому не йдеш? Чекай, я тобі дам...

Штовхнув Антонюка так сильно, що той покотився під ноги капрала.

— Ти падаєш? Чекай, я тебе підйму.

Схопився швидко, бо колодка нагайки замолотила по кістках.

— Стань коло Савчука. Так... А то гарна пара! Подивіться, хлопці!

Одні дивилися перед себе понуро, другі бай-
дуже, дехто реготався.

— От не смійся, товаришу, і на тебе таке може впасти.

— Овва, або це вдома? Це при війську: тут ні тата, ні мами нема.

— А найгірше тут матір зневажають.

Капрал наказував:

— Савчук, дай Антонюкові в морду.

Савчук вагається.

— Антонюк, дай йому в лице.

Цей ударив легко.

— Ти що, гладий? Савчук, дай йому краще.

Бились до крові. Вкінці капрал наказав обом один одному плювати по черзі в лице.

— А тепер — марш чиститись. Не гадай собі, що в неділю при війську не треба нічого робити.

Савчук підійшов до одного рекрута:

— Колего, позич мені шітку.

— А твоя де?

— Я мав одну, та й ту хтось украв.

— То купи собі другу. Дістаєш гроші і хліб так само, як я.

— Ой, друже, тих грошей я навіть не бачу — капрал все від мене забирає...

— І мені, брате, не легше. Мав я гроші, що з дому прислали, тиснув їх на прикрий час — та й мусив дати за гайку до гвинтівки, хтось відгвинтив уночі.

— Кому дав?

— Та ж капралові.

— А пасувала?

— Чому б не пасувала? Таки та сама, що пропала. І скільки, чоловіче, я йому горівки, масла та сиру наносився! А він і гроші взяв, та й далі допікає мене.

— Скільки тої муки, що якби став розгадувати, то зійшов би з глузду або смерть собі заподіяв.

Савчук біля вікна шіткував реміння. По тім боці вулиці стояли єврейські будинки, дерева по городах куняли, як ограблені бідолахи. Над містом туманіло глупе небо.

Тротуаром повз казарми снували чепурні пани.

«Які вони вільні, — думав Савчук. — Нехай би я був принаймні тим обдертим євреєм або тим водоносом, що вилежується над ровом. Щоб тільки на волі...»

Дві малі сестрички в білих капелюшках і плащиках, як мишенята з муки, стали недалеко вікна і дивилися з цікавістю кілька хвилин на Савчука. Потім взялись за ручки і пішли.

Вояки сновигали і бовваніли над своєю роботою, мов під обухом. Нудьга і злоба малювались на всіх лицях, падали самовбивчі блиски, в кожній душі дрімала злоба і помста, і кожна жерла саму себе.

II

Вийшли до наказу.

Єфрейтори і капрала виводили їх рядами й оглядали кожного окремо. Поправляли шапки на головах — кулаком згори, обтягали ззаду блузи, так що з боків збирали руками в поясі попри ремінь, а коліном гатили в спину.

— Мой! Витягнися з панталонів. Подайся наперед! Череву під себе! Ов, небоже, з тебе ще цивільна капуста не вилетіла.

— Габт ахт* має бути пристойний, невимушений, а єднак дещо штивний, як француз каже — лежер, — навчав капрал.

На подвір'я вбіг днювальний капрал, за ним офіцер, і дав знати, що йде полковник.

Єфрейтори і капрала кляли цю несподіванку.

---

* струнко!

З поодиноких рот вони вибирали «ломак» (нездар) та виганяли їх, щоб під час муштри не псували порядку і не робили старшині сорому.

Вони повиходили з рядів і стояли безпорадні, як мокрі коти.

Вояки душилися від сміху.

— Марш один за одним та скрийся десь в клозеті або западься під землю, аби вас очі мої не виділи! — верещав фюрер.

«Ломаки» зникали один за одним, тільки найгірший з них стояв, розглядався, не знав, що робити з собою.

Капрал його взводу стиснув кулаки і підбіг до нього:

— Гадино, чого ти сів на моє здоров'я? Та йди під хмару, най тебе грім трісне! Марш за тамтими!

Та не було часу втікати, бо полковник з кількома офіцерами вже загомонів на воротах. «Ломаку» захпали в задній ряд, по старшині і вояках перебігли мурашки; всі випростувалися, з людей ставали дерев'яні ляльки. Лейтенантики бігали попри ряди, збирали відомості від фюрерів: скільки нижчих чинів є в ротах, скільки хворих, скільки на варті. Шії витягалися в них, як у бузьків. В одному із задніх рядів напав на когось кашель, за ним почав кашляти другий.

— Тссс! Шпиталь, замкни хавку! — шипів капрал.

Ось і сам полковник. Червоний на вид, наче упир. Поставте кавун на бочілку, а бочілку на гринджоли, на кавун напніть маленьку шапку, а решту, аж по гринджоли, вкрийте військовою уніформою і будете мати його вірний портрет.

Лейтенанти здавали йому рапорт, після чого він проходив повз ряди, переглядав їх, всі дивилися йому просто в очі і повертали за ним голови. Він відсапував і гримав на якогось вояка, тикаючи пальцем у свої груди:

— Очко на мене... Гір... Я... Зо... *

Треба було лихої години, що впав йому в око саме той «ломака», який залишився.

— Ходи-но тут, до мене, синку, — закликав його полковник.

Нездара виступив з ряду на площу.

— Як ти називаєшся, синку?

Нездара муркнув з-під носа.

— Я-я-як? — крикнув полковник. — Ти не умієш голосно балакати?

Нездара став цідити:

— Ін-фан-терист... Іван Мотуз...

— Тут не треба жодного Івана — Іван є вдома, на селі, а тут тільки: інфантерист Мотуз! — гримнув полковник.

Після цього відсапнув і спитав:

— Чи давали тобі, синку, нині їсти?

— Давали, — видушив із себе нездара.

— А не б'є тебе часом пан ефрейтор?

Він оглянувся на ефрейтора, але вмить відвернув голову.

— Ні, не б'є.

— А може пан капрал б'є тебе коли?

Нездара зиркнув, його очі відскочили від лиця капрала.

— Н-ні, не б'ють...

Полковник оглядав його від голови до п'ят.

---

* Тут... так... Ось так...

Йому впали в очі великі, як човни, черевики Мотуза.

— А ззуй-но, синку, черевики і покажи ніжку...

Мотуз схилився, розв'язав ремінці, а полковник обернувся до офіцерів і став балакати з ними.

Той зняв черевик і став розвивати онучу, завбільшки з півверети, витягнутої з кагли.

Груболоцькому фюрерові з другої роти, що стояв недалеко на краю, зісунувся козирок шапки на самий ніс, з лиця зробилася червона гидотна куля, в якій потонули очі і вівсяні вусики, з губи зробилася довга каблучка від вуха до вуха. За ним цілі ряди душилися від сміху. Мотуз оглянувся, ефрейтори і каптали махали до нього кулаками. Одні показували йому, щоб сховав онучу в черевик, інші радили, щоб звив і поклав позад себе. У нездари тряслися руки, аж впрів сердега, але з тою онучею він не міг дати ради. Нарешті, взяв і впхав її знизу в ногавицю. Коли впорався з тою роботою, поставив черевик коло босої і чорної, мов земля, ноги і чекав.

Полковник обернувся і глянув на нього.

— Як то, а онуча де?

Мотуз мовчав.

— Де ж онуча? — заверещав полковник.

«Ломака» схилився, взяв за кінець онучі і потягнув її поволі з ногавиці.

Полковник відскочив і заломив руки:

— Колосаль! Пірамідаль! Бомбенфест! *

За ним офіцери в регіт.

Та полковник посатанів.

---

* Грандіозно! Неймовірно!

— Старшини, марш до мене!

Старшини з того цугу, до якого належав Мотуз, виступили зі своїх місць, побігли до полковника, стали в рівний ряд, взяли під козинок.

Полковник взявся під боки і міряв їх олов'яними очима.

— Панове абріхтери! * Крутило вашу матір, то цісарська дитина не має чистої онучі? По тридцять днів гауптвахти. Я вас навчу! Абтретен, марш!**

Старшини відскочили, як ошпарені. Полковник дав якийсь наказ оберлейтенантові, відсалютував злегка офіцерам, обернувся і відійшов.

Роти чекали на своєму місці. Оберлейтенант підійшов до резервістів і почав говорити:

— Тепер, в цих днях, ті, що відбули свою службу будуть іти у відпустку додому, а ті, що не будуть на себе добре уважати, то можуть ще лишитися. А ті, що будуть іти у відпустку, то, казали пан полковник, аби вони не кричали «віват», бо жовнір, як відходить з війська, повинен плакати, а не тішитися. А ти, хлопе, один за одним, як прийдеш на свій село, до свій тата і мама, то маєш з'явитися до свого війта. Так... А ти мусиш на свій село з'явитися і дуже уважати, як на свій око в голові, аби кожен знав, де ти є. Тебе можуть закликати і ти за двадцять чотири годин маєш тут знов бути, бо тепер не єсть так, як давно було, що ти прийшов додому і лягав спати, але тепер навколо Австрії щось смердить... Це я тобі балакаю на те, аби ти не настрашився

---

* ті, що проводять муштру.

** йдіть геть!

і не загубив голову, як тебе будуть закликати. То як ти знаєш, що твоє халупа має запалитися, то ти даси собі раду, а як ти не знаєш, що твоє халупа має запалитися, то тебе і твою халупа дідько візьме. На те я тобі тепер балакаю, аби ти не балакав, що я не балакав... А якби прийшла до тебе картка, що ти за 24 години маєш тут бути, то ти цілуєш свій дитину два рази, жінку, натурально, раз і йдеш, де тебе закликають...

III

Вояки вернулися з «наказу» і віддихали легше. Одні робили порядок на своїх полицках, інші порались у валізах за останками їжі або за грішми до крамнички, ще інші бралися писати листи, хто до батьків, а хто, потай, до любки. Один вояк засунувся у куток і бубонів з книжечки «Добрий тон, або як поводитися в салон і в товаристві», яку купив в місті і щонеділі і свята сушив голову над нею. У другому кутку два колеги сиділи на куферках і побренькували під носом:

Ой цїсарє, цїсаріку,
Цїсарє паничу,
Пусти мене додомоньку,
Я ти* застав лишу.
Лишу тобі старий мундир
Та й нові камаші,
Сам си піду подивити,
Що там роблять наші.
Ой, цїсарє, цїсаріку,
Дай мені пораду,
Ти убрав мене в камаші,
Та не закрив заду.

---

* тут у розумінні — тобі.

До Савчука навідалась мати. Він узяв дозвіл у старшини і пішов з матір'ю до шинку. Сіли в кутку, обоє бідні, нужденні.

— Як же там, мамо?

— Дякую за питання. От добре, поки ще є здоров'я. Але старий слабує. Сумує за коровою. Ти чув, що наша упала?

— Як там ліси, гори тепер виглядають?

— Смутно, дитинко! Ліс почорнів, а гори хмарами закриті. Осінь постелилась на них.

— Так мені без них, що дихати вже не годен.

Настала мовчанка. Обоє верталися до своєї жури, вона тягнула їх, як каламутна глибінь.

— Коби ще це військо перемучити, — сказав він сухим голосом.

Розмова рвалася. Випили по чарці, кривилися, як від отрути і знов потопали в задумі.

Савчук дивився на зів'яле лице матері і гриз нігті, вона дивилася, як він змарнів, і сльози стали в її очах.

Западав вечір, нагадав про далеку дорогу й розлуку.

— Гай, треба йти додому, бо ніч.

— Як же ви, мамо, будете тепер йти дві милі такою дорогою?

— От, якось поволі дійду. Чи мені це першина? Я вже звикла.

Всміхнулася і сягнула до кошеля.

— Тут маєш горнятко масла від нашої Половенької, а тут наш хлібець, хоч чорний, але у війську здасться. Ти, може, і забув вже його.

— Ой мамо, де там забув...

— Ага, тут ще Марійка передала яблук з тої яблуньки, що на межі, а Ганнуська казала, щоб здоров був і на різдво прийшов.

Провів її за місто.

— Кланяюся до тата, Марійки, Ганнуськи і добрих людей. Як фіри не буде, то не пускайтеся в ріку. Переночуйте в селі, а вдосвіта підете до дому.

Стояв і глядів за матір'ю. Губилася в сутінках.

Раптом ніби щось опутало його. Скочив і хотів птахом полетіти за нею...

Зітхнув і вертався знов до казарми. Голос сопілки сипався дрібненько, вояки пили, співали й танцювали, як біснுவаті.

— Не грай, брате, бо серце трісне. Оцим багнетом амінь собі зроблю.

Трубили на молитву. Лампу загашено. Всі стали до молитви. Лягали спати. Ліхтар на вулиці заглянув до казарми. Коло печі стояв навколішках Савчук. Вслухувався у голос труби. Світло падало йому на голову.

— Гай, гори-гори, гори височезні! Гай, море-море, море безконечне...

Не раз, не два прокидався він та вгадував, скільки дороги зробила мати і як далеко вона могла вже бути.

— А-айн, цва-а-й, дра-ай — фір — повторював ефрейтор муштру крізь сон.

— Гей, Ласа, а ти куди лізеш?!

— Не ходи, небого, ні з ким, бо як вернуся, то порубаю, як гадину...

— Го-ой, мамо-мамо, як кістки болять... печуть, якби хтось приском їх посипав...

Сон, мов камінь, привалив сіру казарму.

В КАЗАРМІ

I

Вечір в казармі.

Пан-капрал простягнувся на ліжку і крикнув:
— Другий цуг!

Вояки збіглися до нього.

Підвівся на ліктях і зробив здивоване лице.

— Ото, во-во є другий цуг!? Ото-во-во-во-о!?
Герштельт! * Герштельт!.. казав я! Чули, один з другим? Абтретен марш! Як скажу абтретен, то все, що жие, має відскочити, як би в тебе, в твого тата і маму грім ударив! А, мокрі рекрути, я вам дам науку! Я кличу другий цуг, а він один з другим лізе, як стара, перевалена ко-рова! Чекайте, я вас навчу дисципліни...

Почекав хвилину і раптом знов крикнув:

— Другий цуг!

З гримотом і тупотом, як стадо сполошених коней, кинулося все до нього.

— Герштельт!

Всі відскочили, як ошпарені.

— Падай!

---

* Німецька команда в колишній австро-угорській армії: вернись, ще раз зроби те саме.

Всі впали на землю.

— Встань!

Всі схопилися.

Командував далі те саме, лиш у скорішому темпі.

Зчинився гуркіт і тупіт, як у кінській стайні.

За годинку настала задуха, шум і сопіння немов із тридцяти ковальських міхів.

Вояки витирали піт, стогнали, падали і зривалися. Дехтось штовхнув переднього під бік, бо той вдарив його зап'ятком у голову. Шепотом сипались прокльони, з кута долетів здушений сміх.

Від того сміху капрал мов сказився. Скочив, вхопив тріпачку і загатив по головах, плечах і руках.

Тверді хлопські голови витримали, а капрал змучився. Сів на ліжку і закликав знов цілий цуг.

Хлопці прибігли і настала важка тиша.

Капрал мовив хриплим голосом:

— А тепер знаєте, за що я дав вам такого духу?

Рекрути дивилися на нього тупо.

— П'ся кров! Матір вашу! Не знаєте?!

— Ні, — впало кілька голосів.

— А онде що?! — показав на одне ліжко в куті; на нім лежав хтось під ковдрою.

Лукавий сміх блиснув з-під капралових брів:

— То є весь цуг?! А он хто лежить? Ідїть і тягніть його сюди за ноги.

Вояки кинулися до ліжка, як голодні вовки, і за хвилину тягнули товариша, штовхаючи.

Аби тебе грім забив! Дивись, а ми через нього так парились! А бог би тебе побив!

Блідий жовнір протирав очі і роззирався.

Капрал взяв його на допит.

— Ти що за один?

— Сень Макітра.

— Ге, Сень, певно бабин син.

— Ні, я не маю нікого.

— А звідки ж ти взявся, коли ти не маєш нікого? З кропиви? Ти, певне, покропивник?

— Не глуміться, пане капрал, мої тато і мама в могилі спочивають, а ви...

— Гм, Макітра... Чекай, будемо мати, в чім мак терти! Ти чого заліз під одіяло, коли я кликав цуг?

— Я слабий.

— Ти слаби-й?! Чекай, я тебе вилікую. Ге, це якась телігенція — він мені тут буде коники пускати! То ти не мав кому на голову вилізти та прийшов тут до мого цугу?! Чекай, небоже, я тобі вилізу на твоє здоров'я... Можеш таки нині справити собі труну... Ти чому не писався хворим?

Макітра розбудився цілком, повів головою набік, на його лиці перемигнув дивний усміх і вмить щез, око стало студене, як сталь. По хвилі спитав:

— Що з того прийде? Я вже не раз писався, але побачив, що це ні на що...

Капрал побілів, втяв зубами губу, дивився довго на нього, а потім сказав:

— Я пізнаю по твоїх очах, що ти така гадина, якої світ не видів. Ну, але чекай, з мене ще більша гадина. Я вже виджу, що буду мати з тобою клопіт. Ми обоє так легко не розійдемося, як ти гадаєш.

Встав і нахилився до нього.

— За два місяці маю йти на урльоп *, я дуже радий би вирватися вже раз із цього проклятого пекла, але ади (вдарив себе в груди), аби я тут через тебе і два роки мав лишитися, то я тобі кінця доїду! Я тобі в'язи скручу! Чекай, хлопе, злодю!..

— Пане капрал, — сказав спокійно Макітра з тим самим холодним усміхом, — хто ж видів таке балакати? Чому ж би ви мали через мене не йти на урльоп? Але ж підете, бігме, підете! Підете навіть скорше!..

Капрал тупнув ногою:

— Мовчи!

Потім звернувся до інших:

— Хлопці, коли він так одіяло любить, то дайте йому його цієї ночі, бо будете всі паритись через нього. Один за всіх — всі за одного; такий наказ у війську.

— Добре! — гукнуло з десять голосів.

«Дати одіяло» значить кинути вночі на когось одіяло і задушити або вимісити чоловіка так, аби вмер він у госпіталі.

— А я вам, хлопці, раджу — дайте спокій з одіялом, — звернувся Макітра до товаришів.

— Або що?! Диви, який знайшовся! Ще страшить, гі-гі!

— На мені аж сорочка перкалем стала! — додав перконосий Юхт, що сховав тимчасом Макітрин хліб з полички.

— Другий цуг!

Вояки збіглися.

---

* відпустка

— Мой, не хочу блузи на собі!

Кілька стягало з капрала блузу, а він тимчасом навчав:

— Наказ має бути наказ. Аби я тобі не знати що казав, то ти мусиш все зробити. Якби я тобі що злого казав зробити, то ти можеш на другий день рано писатися до рапорту, але наказ мусить бути виконаний, бо інакше за субординацію йдеш до тюрми. Скажу тобі: «Хлопе, хапай рушницю і стріляйся!» або: «Лізь на вікно і скачи з другого поверху!» ти хапаєш рушницю і стріляєшся, або скачеш з другого поверху, а завтра можеш йти і писати на мене до рапорту, чи як собі хочеш, але наказ має бути наказ!.. Хлопе, а якби я так сказав тобі: — Бери сірник і підпали хату!

— Єсть! — крикнув Юхт, як несамовитий, і прибіг з пачкою сірників. — Котру хату кажете підпалити, пане капрале?

— Чекай, гадюко! А... ти хочеш підпалити?! Злодію — та ж за се кримінал! Хати невільно підпалювати, і тому, коли б я тобі такий наказ дав, то ти не смієш мене слухати, бо такий наказ не є важний.

Капрал перервав науку військових правил і крикнув:

— Мой, не хочу штанів на собі!

Стягли панталони.

— Мой, не хочу черевиків!

Макітра стягнув черевики, капрал притримав їх пальцями, раптом пустив, той полетів з черевиком і мало не вибив собі зубів, вдарившись об залізну піч.

Капрал вийняв цигарку.

— Горить!

Двадцять людей прибігло і вийняло сірники з кишені.

— А тепер все, що жиє, стелить ліжка і лягає!

Стелили ліжка, складали мундири, молилися і лягали.

Діжурний, якому припала пині черга, виліз на стіл, взяв одною рукою закрутку лампи і прочитав напам'ять.

— Добраніч, панове старші і вам, колеги! Світло з хати — дівчина до хати, аби пан капрал мали що кохати!

— Файно! — муркнув капрал.

Жовнір фукнув у лампу і стало темно, як під землею.

— Котрий скаже нині байку?

По довгім торзі зачав оповідати Савчук:

— ...Був раз жовнір, що не знав ніякого страху. Не боявся він ні ночі, ні громів, ні ворога, ні смерті. І не мав він нікого й нічого, лише такий камінь, що був чистий, як сльоза, і світив, немов роса на схід сонця. І носив він той камінь при собі, і беріг його від людей, і видів себе в ньому, як у дзеркалі. А був той камінь дивний: від кривди темнів, від просвітку ставав ясніший...

Одні слухали це оповідання, інші вглубилися в свою гризоту, в спогади і западали в сон.

Макітра скулився під ковдрою і кашляв. Сів на ліжку, обняв обіруч коліна, підсунув їх аж під шию, та стиснув зуби — так колело його в грудях і спирало дух. Знов душило його до кашлю, в грудях і горлякці стало гаряче, виступив холодний піт. Він зомлів. Через годину пробуdivся, сидячи з головою, схиленою на коліна. В пам'яті промайнув один ранок. Сень стоїть

перед лікарем, той наказує скинути сорочку, обстукує його кулаком так, аж чути у другій кімнаті, і каже, що йому нічого не хибує.

...А він таки не піддався і, як лежав лише в сорочці, так встав, узяв карабін, настромив багнет і пішов відбирати свій камінь, в якому була мамина сльоза і його честь, — гуділи слова казки.

З далекого кута долетів шепіт:

— Мой, Грицю, кажу тобі — не лізь! Ти хочеш якої біди? Тебе який напав? Ти капралів вірник? Та ж завтра може таке саме впасти на тебе. Кажу тобі не йди, бо, не дай боже чого, то я сам таки досвіта йду і пишу рапорт на тебе.

Вчув це Макітра. Зняв потихеньку гвинтівку з залізного гака, наложив під одіялом багнет, взяв коробку з п'ятьма патронами і заклав їх в замок. Підсунувся до залізної штаби в головах ліжка, обпер карабін на колінах і чекав.

Савчук кінчив казку сонним голосом, вкінці затих. Дехто хропів...

Згодом скрипнула дошка в підлозі, щось зачепилось об стіл, так мовби придушений регіт.

Злодійський рух з кутка посувається до середини залу, до Макітриного ліжка.

Сусідній товариш хропе на всі заставки, от, вони вже коло нього, минають його — спинилися праворуч від Макітри. Два по боках, один у ногах розтягають щось і насувають на ліжко. Чи-їсь руки лапають по ліжку і скрадаються до ніг Макітри, як вовки.

Тут хтось, немов би його грім луснув, крикнув і гепнув на землю, потім перекинувся стіл, гримнув постріл, аж казарма здригнулася і все, що жило, схопилося на ноги.

— Гвалт! Караул! Пане капрал! Світло!

Новий постріл впав потемки на ліжко капрала. Той схопився і чмихнув під ліжко. Влетів вартовий з ліхтарем, капрал з денної черги, фельдфебель та офіцер.

На підлозі качався пробитий Юхт, за столом зойкав і трусився піддячий.

Раптом очі всіх упали на Макітру. Він кинувся за капралом під ліжко, той вискочив, розправив руки і заревів, як звір:

— Чи ти варіат*, чи хворий?

В ту ж мить гримнув четвертий постріл. Капрал схопився однією рукою за груди, другу спер поза себе до стіни, поволі зісунувся вбік і впав на ліжко.

— Ти що робиш? — крикнув офіцер і вхопив у нього карабін.

Макітра поклав руки на коліна. На сорочці у нього червоніла кров. Він посміхнувся безглуздо і сказав спокійно:

— А що ж би... Цим двом свинтухам я дав одіяло, того сучого сина пустив у відпустку, а мене беріть до шпиталю, чи до тюрми — мені вже все одно...

---

* божевільний.

ДУШІ КЛАНЯЮТЬСЯ

I

Не на весілля гуляти і не на луг косити збирається парубоцтво. Весілля пройде без гомону— не буде кому танцю повести, ні співанок під лад затягнути. Луг опустіє, бо буйне парубоцтво йде цісарю служити. Там стане воно не з ясними косами, а з карабінами й шаблями.

Плач мамів виводить їх з села, а вони п'ють та заводять пісню. Співають про журбу, що їх зв'ялила, з білих ніг збила та край серденька, як гадюка, в'ється.

Василь Скорух вириває пави з капелюха і ногами толочить парубоцьку славу.

— Бодай я був не дочекав вас убирати, бодай мені була свята земелька не носила.

— Мой, Василю, не толоч павів, а сховай на парад до шапки! — глумився якийсь товариш.

Риплять вози, пісня стелеться по стернях, з осіннім вітром плаче, під хмарою стогне, п'яні візники женуть коні, як скажені.

Гомін вмирає, як за похороном. Пес виє на загороді до пізньої ночі.

Лишили буйні кучері, поставали в дві лави на широкому подвір'ї і клонять голови над купами мундирів, реміння та зброї.

Старі вояки виходять до них і питають за «краянами». Хто знайде свого, довідується про батьків, дівчат, вечорниці, інший не знайде нікого.

Мами заглядають через паркан.

— За ким там тужите, мамуню? — питає старий вояк.

— Десь тут мій син, коби я його хоч ще раз побачила!

— Не плачте, мамуню! Йому тут буде краще, ніж вдома. Дивіться, чи мав він у вас такі камаші? Ми прийнемо його за свого, вберемо в новий мундир, погодуємо ячмінною половою і поженемо цісарською дорогою. Не журіться, він вернеться за кілька років та ще вас не раз так виб'є, що скажете: «Бодай би тебе була там перша куля не минула!»

Стара вхопилася за стару огорожу і вдарила сивою головою.

— А най би, — каже, — вбив мене тут зараз і порубав, аби лиш вернувся!

Жовнір замовк на це слово. Похилив голову, згадав про щось і пішов кликати сина. Як вернувся, стара добула з пазухи хустину й розв'язала вузлик:

— Натє, пане старший, аби-сте моєї дитини не збиткували.

— Дайте спокій, мамуню. Руки б мені посушило, якби я злакомився на вашу кривавицю.

Бувають у нас такі, що беруть і кажуть собі ще горілки та пива купувати, але я не пускаюся на такий гандель. Навчу вашого сина, що треба, покажу йому все, що сам знаю, але грошей не прийму. У мене також була мама... На похорон я не їздив, бо задалеко. Перемучусь ще цей рік, а потім у світ за очі. А не будьте гнівні на мене за те, що таке набовкав. У війську чоловік інший, ніж вдома. Вдома я любив людей, а тут став такий, як собака.

III

Повели їх на залізницю і напхали в ті вагони, що везуть худобу, бо жовнір, «псявіра», не вартий кращого.

Западає вечір, всотує прокляту журбу і нудьгу в серці, привалює груди горою. Між рекрути влазить стоголова мара, висмоктує з них радість і надію, розстроює душі і наводить якийсь прикрий неспокій.

Є звичай, що як поїзд рушить, рекрути підіймають крик. Зі сотні грудей гримить тоді: «Віват!» У цьому «хай живе!» чути пекло: прокльони, жаль, страх, рев тварини, що йде на заріз.

— Там, удома, стільки праці, що десять рук замало, а ти їдь на зламану голову цісареві служити.

— Убили йому брата, сина, жінку* — видно є правда, що мститься за людську кривду. Бодай сам на таке зійшов, як я тепер через нього.

---

* натяк на цісаря Франца-Йосифа.

В темнім вечорі біліють сорочки, чорніють голови, блимають очі. Рекрути тиснуться один до одного, бо набили їх, як оселедців у бочку.

Дві доби неволилися вони в сінях перед поїздом, туманіли під мурами, хропіли на вулиці. Тепер хиталися на вузьких лавках, клонили голови на плечі товаришів, товклися у сні лобами в стіни вагона, розшибалися під ногами на підлозі, хропіли під лавками, аж тирса підскакувала. Під лавками було найкраще: збоку заступали їх ноги товаришів, над головою скрипіла дошка, на якій куняло кільканадцять рекрутів. Було там душно, аж страшно. Не один кидався спросоння і протискав голову межі ніг. Здавалося йому, щось насунулося на нього, то знов, що лавка тріснула і придавила, або що його в темну могилу кидають і привалюють землею.

Інший куняє без дрімоти і жере своє серце, кляне в думках, жаліється або тягне якусь співанку, що причепилася його жури. Це рідні нитки так рвуться. А залізниця стогне і земля стугонить.

Василь Скорух сидів скулений на порозі вагона і задумався тяжко. Нарікання товаришів бриніли попри нього, пронизували, як блискавки, його серце, але від нього не вийшла ні одна скарга. Батько-мати померли давно, дядько взяв його до себе, але мав свої діти. Марта може зачекає на нього, та чи не змарнує він тут свої літа й силу, не придбає навіть настільки, щоб палець обвити, вернеться з голими руками і затне зуби в стіну. І на яку це війну він їде? Виведуть його з багнетами на своїх... І ніхто йому тепер не допоможе, нема вже ніякого виходу, тут і Марта, бідна

Марта, нічого не вдіє. Зрештою, яке це життя буде пізніше в почевірянні і нужді? Марта посивіє і він змарнується. «Нема виходу, нема виходу...» — гуділа думка за стуком коліс.

Охопила його розпука неволі і нудьги, розсілася йому на плечах, душила і спихала в пропасть.

Гудок дав знати, що поїзд підходить до станції. Василь Скорух нишком зсунувся вниз, під колеса...

— Віва-а-ат! — ревів передній вагон.

Течуть річки кривавії до самої Відні,
Подивися, цісарику, які люди бідні, —

лунало з заднього вагона.

Поїзд зупинився. Велетенські білі тіні летіли від ліхтарів і перекидалися по вагонах. Один рекрут розкрив очі і здригнувся.

— Душі кланяються, душі кланяються, — шептав він і хрестився з жахом.

IV

«Мій любий соколе!

Сама-самісінька я верталась додому, за мною йшла туга і смуток. Доле нещасна, нащо осиротила ти мене, як ту вдову з дрібними дітьми! Як вдова журиться, коли має свої діти ховати, так я журюся, як маю без тебе бути. Як вдова журиться, коли з дітей буде мати потіху і поміч, так я журюся, коли побачу свого миленького, коли дочекаюся тебе і того, про що ми не раз розмовляли. Смутно мені, що тебе не маю, голосу

твого не чую. Вже так у нас не співають, як перед тим співали, вулиці стали смутніші, і танці смутніші, і дівчата смутніші. Лише твій товариш Оніфро ще більше дується, до танцю пхається, а сам він обертається, як крокодил.

Люблю тебе дуже, сильно кохаю, лиш дуже мені тяжко стало, жаль і страшно мені, недобрі сни не дають спати.

Снилося мені, що збираю руту, а тут вечір якийсь дивний, в тебе весілля і музики грають. Я подалік слухаю, серце завмирає, я підходжу тихцем до вашого подвір'я, йду під вікно, коліна вгинаються підо мною, в хаті повно людей, танцюють, сміються, а ти сидиш на ослоні — марний та страшний, у розхристаній сорочці та кров з грудей втираєш.

Під вікном ще якісь люди біля мене гудуть. «Ба, де ж молода?» — питають одні. «Немає», — відповідають інші. А я як піду на царину, як не стану заводити, мало не минуся, аж мама вчули і збудили мене.

Але сон — мара.

Я дуже втішилась би листом від тебе, краще, ніж найбільшим дарунком, бо доки листа від тебе нема, то день мені роком, а ніч морем, і всюди пусто і глухо, як в ямі.

Кланяюся я тобі, цілую твоє личенько і по-здоровляю.

Твоя Марта».

Так писала вона до Василя Скоруха, та його вже не було на цьому світі.

1905

ШКАПА

Стара, дихавична, худа, мов терлиця, тягла тяжкий віз. З праці і голоду вона мала полуди на очах і бачила лише мов крізь сито. Дорога тягнеться під гору. Шкапа напружила всі сили, аж хребет згорбився і сопіла, неначе хто подалік пилюю різав. Спотикалась і падала. Шкіра у неї позбивалася на колінах, кров капала з розбитих губів і ран, що нагрузли на хребті і клубах. Хотіла зупинитись і набрати духу, та візник прав її по кістках так, що аж висувались з-під шкіри. Він гнав її і верещав, мов скажений; знав, що, як стане, то хоч порубай її, вона з місця не рушить. Уся вже була мокра з втоми, як би з води вийшла. Але недовго вона могла слухати побоїв. Тремтить, ледве ногу за ногою волочить, а бичівно глухо лопає по її кістяку.

Хитрак бачить, що биттям він уже нічого не вдіє, і береться за інший спосіб.

Скубнув жменю сіна, дав їй понюхати і заклав під упряж, з боку голови.

Коняка пустилася кілька кроків скорше, намагається досягнути губами сіна та дарма викручує шию. Воно так близько, лоскоче її ніздрі своїм запахом! А поодинокі стеблинки, що стримлять

коло очей, видаються грубші від пужака. Зморена, знеохочена знов звисла голову.

Погонич змінює тактику.

Витяг сіно з-під упряжі, відбіг на півтора кроки і наставляє те сіно до неї. Шкапа напружує останки сил, шкандибає, а сіно все утікає, а до рога все під гору та під гору.

Тяжкі хмари бовваніють, скрізь пусто. Здається, що в цілому світі остались лише на вічну пам'ятку отой погонич та шкапа.

Як уже опинилися на горі і мали з'їздити в долину, мужик дав їй сіно, але вона захиталася і впала. Витягнула судорожно копита, здригнулася кілька разів усім тілом — і сконала.

В її склистих очах були сльози. Плакав і мужик з віхтем сіна у жмені.

1907

СПОКУСИ МЕЛЬПОМЕНИ

Ученик VII класу гімназії Дмитро Чижик лежав на ліжку і мріяв.

В уяві Чижика світло театру злилося в повінь, мережану рожевими личками, ясними костюмами, розхвильовану ураганом оплесків та окликів: «славно!»

Так, він буде виступати в героїчних ролях, захопитися ними всією душею, заволодіє публікою, а що найважливіше — причарує дівоче серце і здобуде собі славу.

З цих мрій збудив його скрип дверей і світло.

— Що з вами, Чижик? Чи ви не хворі? Я від деякого часу бачу, що ви якісь не свої.

Він піднявся на лікті і вдивлявся у білу спідницю господині.

Подумав і почав дивитися на мокрий рушник в її руках.

— Може дати вам холодне на голову?

— Ні, дякую, мені нічого. Я лише так у сні чогось налякався... Маю розстроєні нерви і не можу спати.

— А може вам у школі не ведеться? Скажіть, я знайома з учителем Цинамоном, то може б з ним поговорити?

Він кинувся, наче його оса вжалила, і пробурмотів:

— Ні, ні, зовсім не потрібно, я з усіх предметів «стою» добре.

Господиня вийшла. Чижик вернувся до своїх думок.

У театрі принадні дівчата, а та білява найбільше приваблює його. Відколи він побачив її на сцені, відтсді і спокій його покинув, і в науці пішло з Петрового дня... Але він виступить колись з Несоленою в головних ролях і заграють вони обоє, гей, як заграють! Він буде студіювати драматичне мистецтво, присвятить йому всі свої сили... постали в пам'яті фрази з газети: «Воскресло наше слово, збудився з віковичного сну і кайданів геній нашого народу, сходить зоря нашої поезії і мистецтва, щоб поставити нас нарівні з іншими народами. Наша громадськість повинна подумати над тим, щоб наші сили не пропадали марно, повинна допомогти молодим артистам в освіті і розвитку талантів».

Молодечі мрії лоскотали Чижика солодким обманом. Накрився по шию і згадав одного учителя з синіми очима і дівочим лицем, який вмивався на ніч сметаною, лягав у рукавичках і, сказавши собі, що пора спати, миттю засипав.

На другий день перед полуднем, в театральній буді на передмісті, став Чижик перед директором. Він представився і заявив, що має охоту вступити «з патріотизму в склад театральної трупи, із любові до українського мистецтва».

Директор Щогла, у витертім, крилатім плащі і циліндрі, неголений, з носом, схожим на паламарський гасильник, на зріст такий, що кажуть,

«бог міру забудь», — очима щура дивився на Чижика. Хлопець був стрункий, чуприна буйна, вус засіявся. Оцінивши вмить Чижика, наскільки його поява відповідає формальним вимогам сцени, Щогла зауважив байдуже:

— Та воно то, пане, гарно, тільки не знати, чи маєте ви талант. Маєте голос, вмієте співати, знаєте ноти?

— Знаю. Я був диригентом у двох бурсах.

Щогла кивнув головою на суфлера.

— Буда, нема там Смичка?

— Є за кулісами.

— То ходіть, пане, на сцену. О, так! Нехай вам здається, що ось там публіка, — при цьому повів він рукою на перші ряди крісел, де сиділи актори й актриси, — і ви маєте похвалитися своїм голосом. Прошу!

— Що маю заспівати? — спитав Чижик.

— Що найліпше вмієте.

Чижик почав:

Ой вербо, вербо, кучерява...

Проспівав аж до слів: «Змарнів я, зчорнів я».

— Досить, — сказав директор. — Голос ще невироблений, але можна витримати. Зрештою Смичок спробує вас, наскільки ви тямуші в нотах. Не конче нині, можна завтра. Перед полуднем. Так. А ще одне, як вас... Чи дозволить вам батько вступити до театру?

— Дозволить, — відповів, не задумуючись Чижик.

— На всякий випадок принесіть завтра дозвіл від батька на письмі і заяву. Так. Ще одне. Чим ви дотепер займалися?

— Я учень VII класу гімназії.

— А чому ж не кінчаєте гімназії?

— Не маю матеріальних засобів на утримання, — відповів шаблонною фразою, в якій для психолога скривається трагедія змарнованої молодості.

— А ще одне, — докинув директор. — Принесіть письмо від якоїсь визначної особи, яка вас знає і дала б нам ближчі інформації про вас.

На другий день Чижик мав уже дозвіл від батька, підроблений зміненним почерком і підписаний лівою рукою, хоч пошта з рідного села могла прийти до міста ледве за півтижня.

Адвокат Ходак прийняв Чижика одним зирком через плече, і коли цей стояв при дверях та пояснював, що прохає в нього поручництва для театру, розвернувся в фотелі, як жаба в калабані, довбав байдуже в нігтях, нарешті, втратив терпець і сказав піднесеним голосом:

— Чи ви на голову впали? Та ж там у театрі самі пияки та картограї! Сподобалося вам циганське життя і гадаєте, що зробите там кар'єру? Я чув, що ви пишете поезії. Це нічого не варто! Хліба не дасть! Біда з тими поетами, вони лише фантазією живуть, а не беруть життя поважно! До театру вступають лише люди змарновані, легкодушні і недоварені дячки. Ви освічена людина, перед вами відкритий світ, і я зовсім не розумію, що може вас тягти до театру?

Чижикові пригадалися свіжі слова з газетної об'яви: «До театру потрібні освічені люди, які могли б працювати над собою» і т. д.

«Як тут погодити такі різні погляди? — думав він. — Де тут логіка? Хто з них бреше?»

Та адвокат Ходак, аби позбутися «сліпого» клієнта, взяв листок і написав: «Цим посвідчую, що Дмитро Чижик, відомий мені особисто, має замилування до сцени, а зваживши його дотеперішню моральну поведінку, нема перепон, щоб прийняти його до театру».

За кілька днів увесь театр на сімох мандрівних возах переїздив до дальшого провінціального міста. В тому часі три актори покинули трупу, один вмер у шпиталі, до хору треба було статистів, отже, директор прийняв Чижика на 25 ринських місячної платні.

Вози з пачками, скринями і куфрами стояли коло шинку. Актори і артистки садовилися з дітьми, мов кури на бантах, директор торгувався з візниками. З боку надійшов Чижик і вклонився.

— А ваші речі де? — спитав Щогла.

— Я тут напроти мешкаю.

— То йдіть за манатками і не гайтесь.

Чижик скоком, як кажуть «на одній нозі», побіг до хати й вибіг з вузликом, де була пара білизни і дещо з одежі.

— Де маю сідати, пане директоре?

— Де будь, де є місце.

Чижик сів ззаду воза на дрючок і витягнув руку вгору до актора з географічним носом, на якому, мов на карті, були сині і червоні значки.

— Маю честь предстватися — Чижик.

— Нагнибіда. Дуже мені приємно пізнати, — відповів актор. Старий хитрун усміхнувся, як кінь, що хоче вкусити: — Чижики люблять сідати на галузках.

Тимчасом на вулиці міщанин бив п'яну жінку

цукром у голову. Вона вхопила його за полу, зігнулася й кричала, а він гупав, як цеглою.

— Солодко б'є, — жартував актор з географічним носом.

П'яний мужик вертався з міста і заточувався, наче хотів сказати: «І той кут мій, і цей я знаю».

Візник, який віз «триятер», тримав оселедця за головку, обтріпав його об люшню, витер об полу, як шаблю, потому посолив і їв з хлібом.

Директор був лютий, що єдиний на ціле містечко «фіакер» згодився везти за більшу плату якогось панка, а він, директор, мусить тепер товктися цілу дорогу на простому возі із своїми артистами.

Був погідний день. Бабине літо снувалося по садах і полях, осінь чепурилася, як та молодиця, що нагадає собі дівочькі літа і кров в ній заграє.

Чижик подумав, що в гурті людей, які прямують до однієї цілі, стирається різниця не лише зверху, але й духовно. Одиниця з сильною індивідуальністю страждає серед гурту більше, ніж на самоті. Пригадались йому цигани, той дивний народ-мандрівник зі співанкою на устах та вічною тугою за просторим небом, розлогими пустелями, який навіть на возах обдертий, чарує своїм мальовничим походом і поезією свободи. Мужикам, які везли цеглу і тертиці, впадали в очі передовсім скрині, а на скулені постаті на возах вони дивилися зовсім байдуже.

— Відай, то якісь крамарі з полотном та сукном їдуть на ярмарок, — казали вони.

Один наймолодший газда, який недавно вернувся з війська, сказав:

— Що ви вигадуєте! Та ж це комедіанти, не

бачите? О-о — це такі, що всякі штуки показують. Рахувати — триятер. Такий не один, як пустить туману, то ви би лиш очі видивили, та й перехрестились. Як я був у жовнірах, то не раз дивився.

Театральна трупа волілася селом. Зі стодоли долітали ритмічні удари ціпів, дим висувався з-під стріх і ніс запах свіжого хліба. Вулицею йшов весільний гурт. Один чоловік танцював попереду музик і співав, начебто потопав у глибокій воді — кликав порятунку. Другий скрутився, вигукнув якісь два слова, а третє обірвав на половині, як би його гадина вкусила.

«Зовсім, як у театрі», подумав Чижик.

Худорляві кінські ноги витягалися, ступаючи вперед. Перед очима Чижика вони видовжувалися, як ноги велетенських потвор, що ступають рівномірно, безупину. Прийшло йому на думку, що кожна людська дорога — від'їзд чи повернення, кожний крок продовжують просту лінію, яка веде в клопоти.

Настав вечір і холод. Артисти добували з гардеробних скринь довгі мужицькі кожухи та смушкові шапки — це змінювало їх вигляд і давало привід до жартів.

Чижикові припало до серця нове життя. Від часу, як пішов у школу, не відчував він ні разу такої свободи, як тепер. Його тішило й те, що вирвався з гімназійних рамок і, нарешті, став «на власні ноги» з платнею 25 ринських на місяць.

Двадцять п'ять ринських — це гроші. Він ніколи ще не мав такої великої суми. За них можна було купити книжки, одяг, все, що тільки треба. В його уяві пересувалися постаті батька, матері,

рідні, свояків. Будуть бідкатися, що він покинув школу і не хотів вчитися на попа. Та вони не розуміли його духовних потреб. Хай і пожуряться трохи, що їх син «пристав до комедіантів», а колись, як освіта порозсипає своє проміння по найтемніших закутках нашої землі, то і вони зрозуміють, до якої святині він увійшов, на який жертovníк поклав свою молоду силу і душу.

Але таємний голос у такт гуркоту воза шепотів:

«А все ж ти скривдив їх. Вони поклали всю надію на тебе, що дочекаються на старі літа помочі, коли ти станеш ясним вікном їх безпросвітної долі».

Він побачив змарнілі личка і очі сестричок. З яким вони довір'ям і пошаною дивилися з закутків на нього, коли він, бувало, приїздив на свята або на канікули. Цілий час його слухають, завжди до його послуг їх малі скорі ноги і руки. Як має він приїхати додому, то вони цілими днями галакають коло черешень, аби птахи їх не об'їли, бо ось, ось приїде Дмитро. Самі дивилися ласо на ті черешні, а ні одне не зважилос'я рвати їх, бо те все для брата. Хіба тільки деколи підняли черешню, яку птах скинув на землю.

«Як ти від'їздив у школу, то мати плакала, а сестри цілували тебе в руку. Чим ти їм відплатиш за їх добре серце? Ой, брате, те серце єдине щире, другого такого ти в світі не знайдеш ніколи...»

Ненависні постаті вчителів вилазили з темних придорожніх кущів, як потвори без серця, як злі духи. Він ніби виправдувався перед власним сумлінням:

«Як же я міг витримати в такому пеклі? Виконуй напам'ять цілі партії уроків, коли шлунок цілими роками на дієті, коли здоров'я і сил нема».

«Ти сам собі винен, — шептав упертий голос. — Життя треба ловити цілою п'ятірнею так, щоб ніхто не міг його видерти в тебе, всяку нагоду ловити в одну мить, як птаха з льоту, а то поки оглянешся — світ обікрав тебе, і ти стоїш голий...»

Опівночі театр зупинився на місці. Театральна трупа розбивалася на гуртки. Кожний шукав нічлігу. Одні йшли до знайомих, дехто мав свояків, інші попленталися до єврейських заїздів, а наймолодші бідолахи — до читальні, яка спала непробудним сном від самого її заснування. Сусід-мішанин вніс туди два околоту, дві верети, а що підлоги не було, то спати було м'яко.

Чирик зайшов до заїзду, де ще світилося. Випив горілки і закусив булкою. Та поки заснув, качався довго з боку на бік. Перед ранком снилося йому, що всунув руку в кишеню, наткнувся на кусні скла, і вони повпивалися йому під нігті. Встав пізно, ще більше прибитий. Не був забобонний, знав, що сни часто походять від фізичних причин, що неясні передчуття, напівсвідомі життєві прояви збираються в соннім образі, наче промені в призмі.

На репетиції Чирик мав нагоду пізнати акторів і артисток. Були це бідолахи з хворими нервами. «Дух часу, — подумав, — вбирає людей, мов кравець блазнів, у капкан з різних строка-тих куснів».

Чирик потішає себе, що колись, за сто років, все буде краще. Коли віримо в прогрес, то при-

родним порядком усе дійде до того, що земля стане раєм. А що нас тоді не буде, то це дрібниця, панські вигребеньки для тих, що бояться смерті і їздять в чужі краї, щоб по теплих водах причинити собі віку.

Юні думки перервав голос директора:

— Загубився нам десь афішер, отже, підете, пане Чижик, вечером з паном Залудою і порозклеюєте афіші на завтрашню виставу.

З полудня вийшов Чижик на місто, оглянув стару ратушу, потім пішов за місто, до руїн старого замку на горі. Приємно було розмовляти з німими свідками минулих часів. Лежав на мураві серед звалищ, перед ним синіли далекі ліси й долини. На жаль, треба було вертатися до роботи.

Недільна вистава складалася з десяти музично-вокальних номерів. Такий собі художній салат з опереткових сцен, драматичних діалогів, дуетів, куплетів і соло. Під час вистави трапилося кілька кумедних епізодів, які нагадали добрі шекспірівські часи, коли то сцена з публікою становила одне ціле.

Під час трагічної паузи серед монологу Андрієнни Лекуврер з бантин над сценою долетіли такі слова:

— Посунься, бо як талапну, то око мазницею вилетить.

Після цього один з хлопчаків упав на середину кону. Актор, який грав мужика в народній п'єсі, замість сказати: «Замети хату та йди за двері», помилився і сказав: «Замети сцену та йди за куліси». Реквізитор забув приготувати чоботи, обмазані червоною фарбою, що мали бути доказом убивства. Коли війт наказав подати йому

чоботи, актор у ролі присяжного почав крутитися з ними по хаті, заглянув під лавку, під ліжко і, нарешті, сказав: «Нема, затрималися, мабуть, десь на печі».

Якийсь провінціальний журналіст мав номер соло. Він співав «Прощання Лоенгріна» Вагнера, але його голос губився в горлянці і нагадував квиління інститутки. Слухачі ховали голови за плечі жінок, душили в собі сміх. Чижикові було ніяково. Після вистави він узяв афіші під пахву, а його товариш Залуда — бляшанку з рідким клеєм і квача і пішли на місто. Вони розклеювали афіші по мурах і парканах. Де треба було вилізти вгору, Залуда підіймав Чижика на плечах. Так розклеїли вони кілька десятків афіш по всьому місті.

На другий день Чижик вирішив тікати геть з цього театру. Він написав до директора Щогли такого листа:

«Шановний пане директоре!

Мій драматичний стаж у вас закінчився. Афіші я порозліплював наче професійний афішер з докторатом, хоч до такого мистецтва не дали мені безсмертні боги вашого зросту. Зате я користувався живою драбиною — товаришем Залудою. Раджу вам від щирого серця — подайте на драматичній анкеті такий мій план: нехай майбутня святиня мистецтва стане на такій підвалині, як могутні плечі і шия неоціненого товариша Залуди. Цим придбаєте собі і славу і гроші, за якими ви так пропадаєте, а я пошукаю собі іншої праці».

Чижик ішов одною з вулиць передмістя. Дощ покropив пилюку, ранок був свіжий, майже літ-

ній, вулиця виходила на розлогі поля, що нагадували степ. Була тут гарна велика загорода за садами і господарськими будинками, кладеними на старий лад. На вулицю виходила простора кузня, а на подвір'ї коваль прибивав коневі підкову. На перший погляд той коваль нагадував атлета, витесаного з граніту. З-під сивих брів сяли латідність і спокій. Чижик став і дивився на нього з захопленням.

«Такі були люди, — думав, — коли на світі не було ще ні панів, ні хлопів, ні австро-угорської конституції, ні цесарсько-королівської шкільної крайової ради. Тоді, як бородатий чоловік водив по землі правду за руку. Так було доти, доки людина сказала людині: «Ти не маєш нічого, отже, тобі й не треба нічого, а моє все».

Увійшовши на подвір'я, Чижик поздоровкався з ковалем і почав придивлятися до його праці. Два ковалеві сини розжарили залізний дрюк, один взяв його кліщами і притримував на великому ковадлі, а старий і другий його син схопили величезні молотки. Жменями посипались іскри. Голі руки гатили молотами, аж земля стогнала. Чижикові ввижалася Прометеева боротьба з чорними ідолами, і він мимохіть прошептав у такт ударам:

— До праці! До праці!

Але, повертаючись, дорогою почав думати: «Ні, вернуса в село і покладу всю силу в таку працю, до якої я здатний».

Простий коваль дав йому простіший розв'язок загадки, ніж увесь штаб його вчителів.

СВАТАННЯ

Встав я, ще світанку не було, та пішов шукати роботи і щастя.

Приходжу до Яблінки — там хати великі, а віконця лише на півтора ліктя, і то зсередини поприбивані, а хати чорні, як заїзд у корчми.

Приходжу до Порогів, а там ще гірше, ніж в Яблінці. Хати з доброго дерева кладені, але недокінчені, зверху лубами понакривані. Підходжу до тартака, настав вечір. Треба десь повернути на ніч. Повертаю до одного газди і питаю в газдині, чи не переночував би я в них. А вона каже:

— Або я бороню? Та я не бороню, але не знаю, що скаже газда, бо нема його вдома. Десь поїхав у ліс.

Хата велика, наче стодола, а віконця маленькі і темні. Чую: десь вівці в хаті блеють, але не бачу де. Чую: та бо й корова замукала теж у хаті, але також не видно де. Газдиня засвітила скипками, а то в хаті гірше, як у бовдурі, бо хата курна. Там, де постіль, за драбиною повно ягнят. Де стіл — там корови.

Зв'язав я руками коліно, слухаю своєї нудьги і пускаю деяке слово на голос — от, аби лише чути. Так балакаємо обидвоє з газдинею, аж рипнули двері і входить дівчина. Внесла полотно

і поклала на лаві. Ми подивились одну хвилину одне на одного. Вона ніби здивувалася, але витримала мій погляд і вийшла. Тримала голову згорда, очі в неї ніби трохи приболіли від диму. А мене як би пришибло. Все мені видиться, що вона ще стоїть і світло мигає по ній та по вишиваній сорочці. Як уві сні. Через якийсь час дівчина ввійшла знов і сіла коло печі. Ми дивилися одне на одного. Я втратив мову. Аж тут чую, приїздить газда. Позаганяв коні до стайні, а сам входить до хати.

— Добрий вечір, га!

Присадкуватий, як бочка, чоловік весь мокрий і обталапаний привітався зі мною.

— А ти не топиш, жінко, га, та не вариш дещо їсти?

Вона вмить затопила і накидала картоплі перед піч. А то в хаті повно диму найшло з печі. Відкривають вікно в стелі, аби цей дим виходив. Горить у печі, але нічого не вариться, лише картопля печеться. Потім посідали ми та й їли ту картоплю з огірком. Старий спитав, звідки я забрів аж у Пороги. Я сказав, що з Гринівки і хочу тут стати до роботи в тартаку. Після цього сказав він хлопцеві нарізати січки, хлопчина приніс вівсяної соломи, старий справився йти до сіней, та я не міг дурно сидіти і пішов допомогти йому. Стара напустила повну хату овець, а ягнята з-під постелі, як зачне одне по другому скакати, ходити та мекати! Стара ловила ягнят та розкидала кожне до його мами.

Нарізали ми трохи січки, та й каже старий:

— Підемо спати.

Пішов хлопчина, вніс соломи, поставив мені в

куті, бо ніде не було місця, і дали верету від коней. Стара полізла на піч, хлопчина на запічок, старий на припічок, але не роззуваючись, бо казав, що як роззується, то гірше змерзне у ноги. Дівчина лягла на постіль. Скипка згасла, всі поснули скоро. Вівці товклися безупину і мекали, а корови почали ходити по хаті, і я мусив уважати, щоб котра не стала мені на голову. Закурив я люльку, сперся на ліктях, та й думаю. Дівчина так і не зникає мені з очей... Там десь мої батьки б'ються з нуждою, а мені двадцять три роки і я скитаюся та й ніде собі місця не зогрію.

— Шкода твоєї сили! Ти ніде місця не зогреш, бо під тобою земля горить, — казав, бувало, батько.

Ех, правда, що шкода, але чому так?

Аж от тепер, перший раз на своєму віку, пригорнув мене оцей кут. Може я хоч тут знайду собі спокій?.. Все добре, але чи оця горда дивна дівчина схоче мене?..

Від таких думок я аж піднявся і сів. Раптом до мене нахилилася біла постать, я обняв і пригорнув її до себе. Тепер — хоч би й сам чортяка старався — я її не віддам.

Так просиділи ми в мовчанці до світанку. Встаю. Встав і газда. Пішов, дав коням сіна і ввійшов знов до хати. Умився, сюди-туди по хаті — нема в що витертися. От він і витерся брудним рукавом.

Дівчина встала, та якась мов ще краща, як звечора. Блиснула на мене очима і побігла кудись.

Не вагаючись, я попросив газдів, щоб послушали моєї просьби:

— Газди мої добрі, — кажу, — дякую вам за нічліг. Багато сіл збив я вже своїми ногами, але такої гарної дівчини не бачив. Причарувала мене ваша дочка, хоч не сказала ще й слова. Так мені на душі легко, ніби я у вас своє щастя знайшов. Тож будьте вибачні, що отак, раптом і без старостів, сам прошу вас руки вашої доньки...

Стара похитала головою і заплакала нишком, а старий сказав, видивившись на мене:

— Чекай, парубче. Ми з радію душі... не проти цього, але чи знаєш ти, що наша дівчина — німа?..

1909

БУВАЛЬЩИНА

I

Його ім'я було Іван, але прозвали його Іванусом, бо Іванів багато в селі, а скажи — Іванус, то вже кожний знає; де треба допитуватися. Він оженився молодим, взяв собі дівчину і ще на весіллі сказав:

— Це моя жонка. Зроби мені те або це, жонко! Дай мені того або того, жонко! — І тому ніхто інакше не казав, лише «жонка» та «жонка». Її ім'я забулося зовсім.

Жили вони наприкінці панщизняних часів.

Іванус ніколи не пожартував, ніколи півзуба не показав, аби засміятися. Завжди був хмарний, як осіння ніч. А жонка була щебетушка, як ластівка, що прилетить у травні з теплих країв, сяде на оборожину та вищобечує, аж слухати мило. І мусила вона з таким похмурим вік вікувати.

Дітей вони не мали. Їх господарство — то була мала хатчина на березі, коло хатчини малий городець, четвертина морга та в царині півморга. Коло хатчини піддашся, де стояла корова, коло вугла величезна кількасотлітня груша з дуплами всередині. Грушки вона родила малі й тверді.

Надаремне жонка мала надію, що переінакшить Івануса, аби був такий, як інші люди, що розвеселить його, аби було з ким поговорити і порадитись. Була це розумна жінка. Вона всякими способами старалася перемінити його, аж поки зрозуміла, що нічого не вдіє, і дала йому спокій.

Вона служила дівчиною у попаді і навчилася приправляти якнайліпше всякі страви. Через те кожний, хто робив яку оказію: * чи весілля, чи які поминки, то просив жонку. А як хто ще попа запрошував, то вже мусив мати жонку за кухарку. Бо піп питається:

— А хто буде за кухарку?

— Жонка.

— А, то добре.

А ще, як то в гостях при першому столі сідає піп, паламар, дяк і війт, церковний староста і ще якісь пильніші газди, а всякий мотлох при іншому столі, то жонка так уже знає порядок дати, що кожний дістане те, що йому належить. Само собою вона мусить мати пару помічників. Але перед попа вона сама заносить страви. Підсуне хустку повище чола, трохи голову перехилить і з веселим обличчям все йому показується, а піп стане вихваляти її, що то порядна газдиня, могла бути і панею.

— І моя, — каже, — їмость не може ліпше до смаку приправити, бо вже нема куди, аж пристає до душі.

---

* буквально — наголос, надзвичайна подія; тут у розумінні свята.

А жонка аж підлітає, аж розпливається, слухаючи такі похвали перед всім народом.

— Та й тільки всього, що хвалить. Якби то був якийсь чужинець, або чесний свій чоловік, то як не ринський, то хоч дві-три шустки * кинув би на таріль для кухарки за такі лакоминки, але піп не на те живе, щоб кому що дав, лише на те, щоб сам брав, — каже, бувало, Іванус.

III

Яке ремесло провадив Іванус?

Він ще малим хлопцем робив візочки, а потім більші і так навчився сам робити вози великі. Не вчився у майстра і не визволювався так, як інші, а хоч був похмурий, задумливий, проте мав хист. Він робив такі вози, що ані одного залізного цвяха не було в них. Його майстерня була побіч хати, під дуплавою грушею, в якій хозав своє знаряддя. Ніколи не заносив його до хати. Мав і токарню під грушею. Бувало на півсела видко, як Іванус розганяється над токарнею, як уклоняється та потискає ногою, щоб колесо оберталося. Обточить колодку, наб'є спиці, обтеше грабову лату, загне та провертить діри, наб'є на спиці, та й колесо готове. Обіддя сам гнув. Тоді колеса були ободисті і не такі дорогі, як тепер. І горілка була дешева. Залізниці не було, отими возами їздили люди на два тижні в дорогу до Чернівців, до Садагури або до Маморниці на молдавську границю за кукуру-дзою.

---

* шустка — 5 копійск.

На тих возах Іванус не заробляв багато, але все був би сяк-так жив, якби не взявся до горілки. В селі не було казенної корчми, і нині нема, так як по інших селах, а прийшла одна вдовиця-єврейка лише з бахуром *, найняла в хлопа хату і розсілась на добре. Бахур приносив з міста горілку, а мама сиділа в хаті і продавала. А дивна була ця шинкарка. Називали її Бамбоха. Опасиста, як поставить чепець з пацьорок на обголену голову, то наче яка статуя з гіпсу. Шия товста, а на череві гроші рахує, як на столі. Ноги товсті, п'яти повідростали назад так, що туди ноги мало що менші, ніж спереду пальці, то ж цілком нездатна була до ходу. Лише капцями совала по хаті та вигривала сало в бебехах. І в коляду не ходила так, як інші шинкарки за збираниною, лише за Мойсеєвим наказом на «трубки» ** найме фіру в місті, то там вже й залишається на «судний день» **, а шинок лишає на вірного наймита на цілий той час.

То ж Іванус внадився до Бамбохи. Він не був злий чоловік, лиш бувало, як нап'ється, то має велику фантазію — вгору стіною лізе. Жонка почне йому що казати, а він б'є її на останнє. Не раз жонка завивалася в намітку, а по намітці спливали червоні паси крові, і так йшла скаржитися до попа. Піп стане в церкві на проповіді ганьбить Івануса:

— Так, — каже, — Іванус ледащо, пияк зо світа у Бамбохи та у Бамбохи п'є брагу прокляту

---

* хлопець.

** єврейські свята.

по цілих ночах, а напившись безмірно, приходить додому та жонку смертельно побиває. Вона чесна і побожна газдиня, другої такої село не має. Він свою душу дияволу запродав. Він проклятий грішник, некаянник. Пеклом віднині він смердіти буде. В смолі кипіти, де плач і скрежет зубів.

Та що з того?

Іванус до церкви не йде, а як йому хто про це скаже, то він, бувало, на те відповідь:

— Піду до пекла, то піду. Буду носити дрова, аби пани, шинкарі та всі багаті не позамерзали в котлах. А коли на тім світі є небесний рай і коли там так добре, то чому ті, що вихваляють рай, так бояться вмерти і раді б жити тут якнайдовше? Видко і ті, що проповідують, і ті, що слухають, не вірять ні в яке небо, лише ті і ті брешуть.

Тоді були тяжкі часи, не видко було хліба. Бамбоха пекла лише для себе. Іванус кутив люльку на короткім цибусі, а як хотів закуски, то була печена картопля. А часом, як іде темної ночі додому, то з горілкою розмовляє:

Горілице, погорілице,
Ти преподобная браго.
Веди мене дорогою право!
Абись мене в потоці-розтоці не повалила,
З добрими людьми не посварила,
Бо нема гіршого собаки,
Як п'яного чоловіка.
Ти над християнином велику силу маєш,
З землиці, з хатин виганяєш,
З кожухів і сіряків роздягаєш
А в веретюхи вдягаєш,
З чобіт визуваєш

Та в постоли взуваеш, —
Отже я тебе величаю,
Поклін тобі віддаю!

І так не раз таки добре поклониться, що за-
поре чолом в болото.

А жонка бачить, що нічого з ним не порадить,
та й не казала вже ніколи нічого, хоч би що
зробив. Вона була побожна, ніколи в неділю рано
не топила, але в суботу все ладно прибере, поза-
мітає в хаті і коло хати і зварить дещо на снідан-
ня, а в неділю або в свято рано йде до церкви.
Прийшовши з церкви, затопить і варить обід.

IV

Іванус по-п'яному робив усякі дурощі.

Одного разу, якось в жнива, в неділю, днина
погідна, аж дух радується, жонка пішла до
церкви. Івануса лишила вдома.

Приходить з церкви — його нема. Вона зато-
пила, зварила обід, пообідала та й лягла відпочи-
ти трохи.

Наступило полудне, вона встала і вигнала ко-
рову до пастуха, а пастух каже:

— Я був нині у Бамбохи, а ваш чоловік там
дуже п'яний.

Вона каже:

— Та хай п'є, то йому не першина.

Прийшла додому. Задзвонили на вечірню. Во-
на приготувала скоріш для Івануса обід, як зав-
жди в неділю, щось ліпшого — вареники, молоч-
ну кашу — і залишила в печі, щоб було тепле.
Зачинила хату, а ключ поклала у грушу, в дупло,

туди, де все ховали ключа, як котрого вдома не було. І пішла на вечірню.

По вечірні йде додому і бачить здалека — двері хати відкриті. Підходить ближче до хати, глипнула у бік від маштарні, під грушу — очам своїм не вірить. Підходить ще ближче — падоньку нещасливий, руки заломила, — величезна купа пір'я, пішевки лежать на ковбані, а в купі пір'я не хропить, ні, але аж харчить, як дикий вепр, лише одну ногу видко з пір'я, Іванус. Жонка не знала — чи плакати, чи заводити на ціле село. Входить до хати, відкриває піч, страви стоять, як лишила, ані пальцем не ткнув, і зараз пізнала, що Іванус, як прийшов від Бамбохи, взяв з постелі дві великі, гарно вишивані подушки, виніс під грушу, розпоров, висипав пір'я, бабехнувся в пір'я і захропив.

Зараз був вечір. Жонка попрятала, та й лягла спати. Яке вже її спання було?.. Гадала, як віку докоротати з таким чоловіком. Але десь коло півночі пробудився Іванус, бо дуже пекло його коло серця, і пішов до хати. Жонка почула, засвітила, поставила перед ним вареники, молочну кашу. Та він не міг їсти, бо в горло натяглося пір'я, що поприсихало, як хропив. Лише зачерпнув пару разів каші і позбирав шкварки, напився два рази води, взяв опанчу під голову, бо подушок не було, ліг і хропив аж до полудня. А жонка встала зранку та плачучи збирала пір'я в трісках під грушею. Щось трохи назбирала, але багато пропало. Щастя, що вітру не було, був би розніс геть по цілому селу до останнього. А при тім усім жонка ні слова не сказала — нащо ти це зробив. Лиш тихо і тихо.

Одного разу навесні, якось вже в травні, жонка скопала городець коло хати і дещо посадила, але нивка в царині була ще не орана. Так жонка мусила до Івануса якось приємно заговорити:

— Коби ти дивився, аби тоту нивку в царині виорати, бо я вже городець скопала, то ще й там посадила би що, бо вже й так пізно.

Іванус за своїм звичаєм нічого не відповів, але мав це на гадці. Йому кожний догоджав і готовий був послухати. Так сказав одному і другому: дай мені волів до плуга — і вже є. Але ті газди самі не прийшли, тільки повисилали хлопців з волами і з плугом. Іванус знав за плугом ходити, але до того не звик.

Та що сталося?

Жонка вдома затопила полуденок варити та й позбирала білизну, де яка була, аби визолити, і намочила, але згадала, що на Іванусові цілком чорне шмаття. Як би то дістати, аби разом визолити? На царину недалеко. Вона заперла хату і виходить, а на царині повно народу, рух, погода люба, а народ — той гній везе, той розкидає, той волочить, той оре, а той поступає крок за кроком і кидає повною жменею далеко поперед себе зерно, аби розсипалося рівно. А чукурделі громадами понад головами того народу, і то вгору, то в долину спускаються, а виспівують, аж в ухах лящить. І Іванус той гурт збільшив, ходить за плугом з люлькою в зубах. Вийшов в кінець, а жонка несміло приступає і каже:

— Коби ти став на трохи, аби воли відпочили,

і піди до хати та скинь те шмаття, аби я разом випрала... От всі люди в білих сорочках, як лебеді, а тебе немов дощ зіправ.

Іванус не чує, нічого не відповідає, обертає, гонить і лютиться, що скиби не пристають, що плуг не має доброго строю. Торік був плуг, що зорав білицю під Псявкою, скиби склалися рівно, як аркуші в книжці.

Так Іванус моцується, притолочує скиби, а жінка йде за ним, виходить знов у кінець і каже:

— Ану, піди до хати.

Іванус став і каже:

— А ти мене і тут знайшла?

І як став, тріснув капелюхом об землю, скинув сорочку і, пробачайте — штани, тріснув об землю і голій, як мати на світ народила, за чепіги та:

— Гей, цабе!

Хлопці видивилися і не знають, що робити. Почали сміятися.

— Гони, один за другим! Засмієшся зараз не так!

Але вони знали, що Іванус не жартує, гонять воли і позирають назад, а Іванус іде за плугом, викидає ногами, люлька в зубах, він протолочує скиби статечно, як газда. Люди дивляться на нього, дехто сміється.

— От, Іванус здурів!

А жонка ні жива, ні мертва пішла додому. Іде і сама себе ганьбить.

— Це я винна! Я його натуру знаю, він мене ніколи не послухає.

Живо взяла чисте шмаття, винесла і поставила на грядку, а брудне забрала додому. Але Іванус

довго ходив голий за плугом, аж поки один чоловік, що був близько, підійшов і сказав:

— Фе! Встидайся, не роби з себе сміху, візьми шмаття.

Іванусові як хто чужий що скаже, то скорше послухає.

VI

Роки за роками минали, Іванус постарів, сховавши ноги, став коротший, нарешті, ліг і вже не було рятунку. Люди прийшли до нього. Він лежав горілиць на постелі і дивився на хату. Олекса Гринишин стояв коло нього з люлькою в зубах, заклавши руки назад:

— Чи пізнаєте людей, Іване?

Іванус потакнув головою.

— Та пам'ять ще ніби є, але виходу однаково нема... Хто буде нам тепер вози та колісниці робити?

Іванус махнув рукою і прошептав:

— Одне мене дивує, як то святий Ілля їхав до неба на огненній колісниці і зад йому, пробачте, не згорів...

Олекса зареготався в себе, як в бодню, а за ним інші газди.

— Ви, Іване, все були гострі на язик.

Яків Олійників спер бороду на руки і говорить:

— Та, смерть не нападсть... Чоловік, як той колос. Виросте з землі, вона його вигодує, він пристигає та й до землі клониться. І один і другий чекає на свій серп. І білий цвіт, що його вітер навесні зірве, і пожовклий лист восени, все горнеться до матері-землі.

На лаві під вікном посідали сусіди, курили люльки і балакали про злодія, що десь там обікрав церкву.

— То й такий грішник, як полізе крізь вікно в церкву і стане святому на голову, то святий йому нічого не скаже? — спитав кум збоку.

— Бо такий він святий, — загудів Олекса Гринишин. — Якби добрий святий, то лише вхопив такого за ногу та потримав до ранку, поки люди зйдуться, або втаращив ним серед церкви, щоб маззю розлився.

— Скажу і я від себе, людоньки, хоч смійтеся з мене, хоч ні, — втрутився Юрко Марек. — Хіба винен злодій, що таке ремесло дав йому пан-біг у руки? Та ж це, рахувати, такий його талант. Це, вважайте, не є легкий хліб, ні. Та же піп каже, що злодій — це божий посланець: хоче пан-біг когось покарати, то посилає на нього злодія.

Бесіда втихла, бо Іванус наказував жінці:

— Доки лежу тут на постелі, чи по тому он там, на лаві, доти, небого, я в цій хаті газда, а як мене припорпаєш глиною, то ані ти до мене не будеш мати діла, ані я до тебе.

VII

Жонка простила Іванусові ще за життя всі гріхи до найменшого, поховала його, як газду, і заводи́ла як слід — не за добром, бо хоч пив і деколи бив, та хай би був іще жив. Так пішов чистий Іванус на той світ, а жінка вдовицею газдувала сама...

Та був Іван Харий, також вдівець.

Як почали жінки радити йому: «Візьми жонку», він трохи не хотів, та жінки вдалися до жонки: «Візьми Івана Харого».

Жонка дуже не хотіла, вона гадала, що кожний чоловік такий, як був Іванус. Але жінки, як взяли радити то се, то те, так сплескали, що Іван Харий оженився з жонкою.

Він не був багач, але мав невеличке господарство, то було з чого жити. Від першої жінки мав двоє дітей, які подружив на бік, а жонка прийшла на господарство, поробила порядки в кожному куті, що любо було подивитися. А як зварила перший обід, то при тім обіді Іван Харий заживає все до смаку і дивиться, як то жонка всюди лад робить — бо його перша жінка була ледащо, ніколи доброї страви не зварила, ні так мило заговорила.

Жонка так розвеселила Івана, що дух йому радіє. Обом світ отворився, помолоділи більше, як на десять літ, самі не знають, чим би одне одного потішити. Іван Харий найняв служницю, аби жонка не мусила йти по воду або що інше тяжке робити. Не раз при обіді або при вечері, при кожній бесіді все казали: коби ми були побралися у двадцятих літах, то не шкода було б жити на світі, а то вже шістдесят минуло.

Іван Харий був не абиякий чоловік. Він служив у війську цілих чотирнадцять років на війні. То було в той час, як Наполеон Бонапарт хотів цілий світ загарбати, крушив престולי, побивав армії цілої Європи. На тих страшних війнах було багато і односельців. Та всі загинули, лише два витримали і прийшли додому, а то були Іван Харий і Юрко Марек.

Бувало, як зійдуться ті два ветерани вечорами, або в свята і неділі, як зачнуть розказувати страшні подвиги воєнні, народ горнеться до них, старі й молоді, аби наслухатися. Волосся дубом ставало на голові. Страшенні різні бомби встелювали землю трупами. Як під Лейпцігом і багатьма іншими містами і селами по скільки діб люди нічого не їли і не спали. Скільки уже разів варили, а як неприятель іде, — виливай усе, хапай котли і тікай. Цілих чотирнадцять років ті два ветерани в крові бродили, твердої натури були і все витримали. Юрко Марек мав обтесану ззаду голову. Як налетів французький улан і вготив шаблею посеред голови, а шаблюка розтяла чакло * і стесала шкіру з голови, де вже волосся потому не поросло. Але він в той момент згараздив багнет уланові під плече і зсадив його з коня. Іван Харий і Юрко Марек мали багато ран.

Юрко Марек, як прийшов з війни, то не застав нікого. Батьки померли, лише хатчина стояла порожня, обдерта, обросла бур'янами і пустого поля шматок був. Він вже не женився, так-таки сам доживав віку. Змігся на корову, бувало, сам пасе і годує, дещо посадить і посіє. Бувало, як не має кому що розказати, то плаче, роздумуючи.

А Іван Харий прожив вісім років з жонкою в гаразді, бо зійшлися були двоє старих однієї натури.

Бувало вона каже:

— Коби я раніше вмерла, аби ти мене поховав.

А він каже:

---

* ківвер.

— Коби я скорше вмер, аби ти мене поховала.

Так дочекалися, що жонка вмерла. Іван поховав її, а за тиждень і сам помер.

Поховали обох разом.

А за Івануса теж лишилася пам'ятка.

Як жонка виходила за Івана Харого, то хату продала, а грушу, де Іванус мав комору в дуплах, вітер зламав, свояки порізали на дрова, і в землі вже й коріння нема. Зорали також берег і грядки.

— А де будемо цього року садити капусту?

— На Іванусовім березі.

— Піди, дівко, нарви бур'яну телятам.

— В котрих грядках?

— Та на Іванусовім березі.

Так ще й сьогодні говорять.

З М І С Т

	Стор.
<i>Петро Козланюк. Михайло Яцків . . . . .</i>	3
У наймах	7
Серп	32
Горобці	36
Під обухом	39
В казармі	52
Душі кланяються	60
Шкапа	66
Спокуси Мельпомени	68
Сватання	80
Бувальщина	84

Редактор *Ю. Мельничук*
Художник *М. Сліпченко*
Техредактор *А. Голосовкер*

М. Яцков. Рассказы.
(На украинском языке)

БФ 03214. Здано на виробництво 8/V 1950 р. Під-
писано до друку 26/VIII 1950 р. Папір 70 x 92/32 =
1,9/16 паперових, 3,67 друк. арк., 3,6 обл.-вид. арк.
Зам. № 752. Тираж 10.000. Ціна 2 крб.

---

16 республіканська друкарня Укрполіграфтресту,
м. Львів, вул. Чайковського, 27.

2 крб.

1957

ПАПКА
0—80 коп.

1957

2 крб.

ПАПНА
0-80 коп.

1561

28278

1957
Михайло ЯЦКІВ

ОПОВІДАННЯ

РВАЯНСЬКИЙ ПІСЬМЕННИК